

NYITRA MULTJA

ÉS

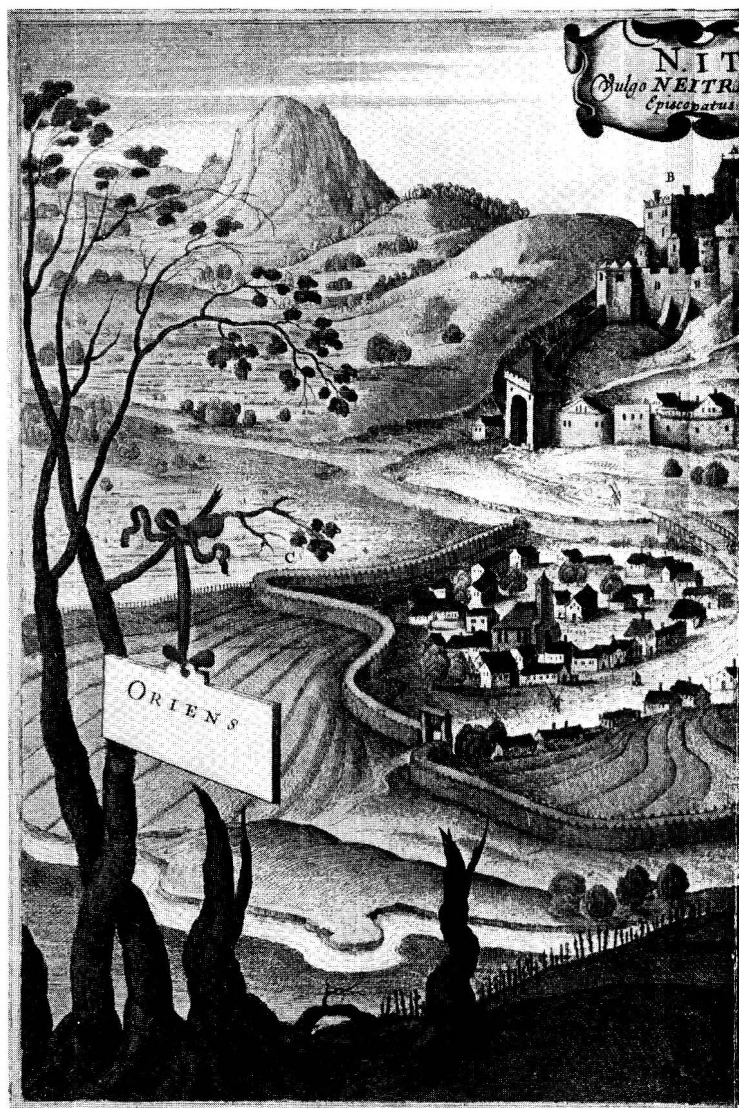
A NYITRAVÁRMEGYEI MONOGRAFIA.

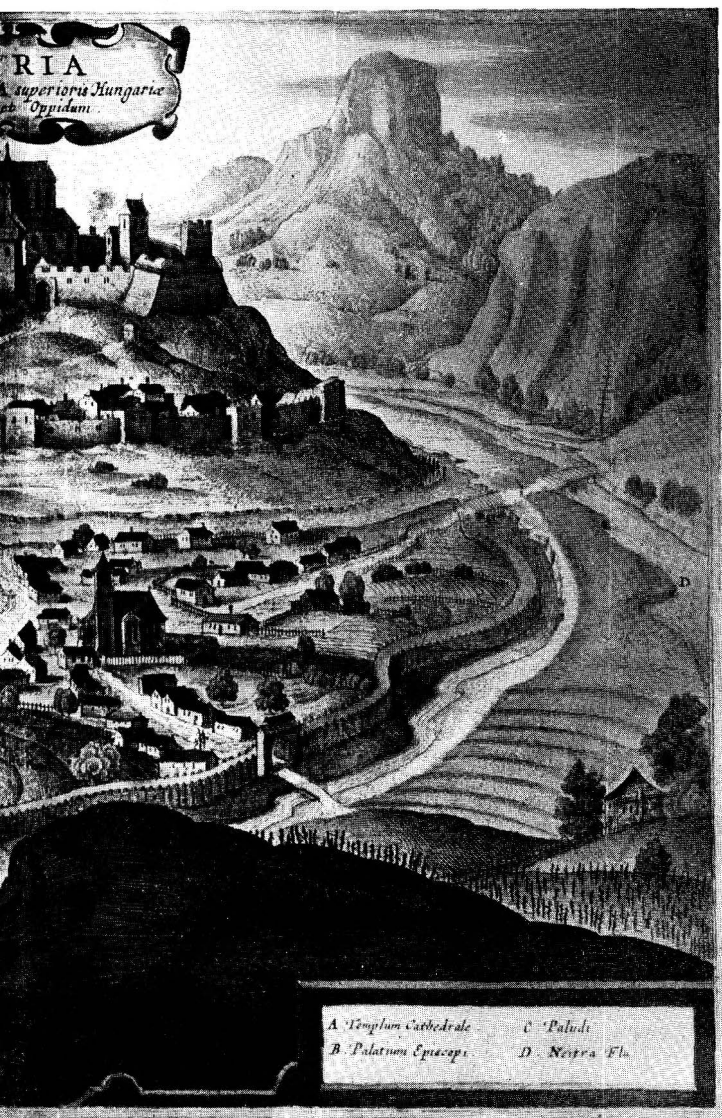
MEGJEGYZÉSEK

CZEIZEL GÁBORTÓL.

(Lenyomat a Nyitramegyei Szemléből.)

NYITRA,
HUSZÁR ISTVÁN KÖNYVNYOMDÁJA
1900.

580. év táján.

Előszó.

A nyitravármegyei Monografia azon részében, mely Nyitra egyházi és polgári történetére, s különösen közigazgatására a multban vonatkozik, oly részletekre akadtam, melyeket helyeseknek nem találtam. Feltettem tehát magamban, hogy más célra gyűjtött adataim felhasználásával a kifogásolható részletekre irok megjegyzéseket, s azokat a Nyitramegyei Szemlében közzé teszem. Több oldalról kifejezett óhajtásra a lapban közölt megjegyzések most külön lenyomatban is megjelennek, olyképen, hogy egy barátságos kéz, kellemesebb olvasás tekintetéből, az egyes részeket külön címek alá foglalta, mely lekötelező eljárásáért őszinte köszönetemet fejezem ki.

Megjegyzéseim külön lenyomatát Nyitra eddig ismert legrégibb képének másolatával bocsátom közre. A képnek eredetijét néhány év előtt Scholz Vilmos braunschweigi könyvárus eladásra küldte Huszár István nyitrai könyvkereskedőhöz; a képet megvette dr. Tóth János ur, s azt későbbben szíveségből nekem engedte át. Ezen eredeti s birtokomban lévő

kép színes rézmetszet 37 cm. magas, és 48 cm. széles. Scholz V. könyvtáros szerint a kép „Bruin (Braun) u. Hogenberg Städtebuch“ 1580. év körüli kiadásából származik. Az idecsatolt kép alá a nyomda hibájából az 1587. év került. A bécsi egyetemi és udvari könyvtárban az említett munka több, különféle terjedelmű kiadása van; de egyikben sem található e kép, s eddig még Münchenben sem sikerült azt a kiadást felkutatni, melyben e kép és a hozzátartozó leírási szöveg foglaltatik. Különben a betekintett kiadások képei egészen hasonlóak a birtokomban lévő képhez.

Kedves dolgot véltem tenni t. polgártársaimnak és az érdeklődőknek e kép kiadásával: fogadják a Megjegyzésekkel együtt szíves jóakarattal.

Nyitrán, 1900. dec. 31.

Czeizel Gábor,
apát-kanonok.

Évek előtt a nyitrai vármegyeház vezér-férfiai felkarolták azt a dicséretes eszmét, hogy a vármegye történetét megíratják. Megindultak a tárgyalások hivatott történésszel, a vármegye szülöttjével, s az volt a közmeggyőződés, hogy a keze alól kikerülendő munka a vármegye diszére fog szolgálni. A legnagyobb sajnálatra a tárgyalások hajótörést szenvedtek a költségen, mely ivenk szerint lett volna számítandó s így előre meg nem határozható összeget képezett volna. A hosszabb tárgyalás lelohasztotta a lelkesedést a nemes ügy iránt, a költség pedig sirba vitte Nyitravármegye méltó történeti emlékének eszméjét. Évek múltán a vármegye története helyett kaptuk a vármegye úgynevezett Monografiáját, „modern“ módon, vállalat útján, kevesebb költséggel — kevesek kielégítésével.

Alig beszélhet az ember olyannal, ki nem érdekelt e Monografia megalkotásánál, hogy nem volna kénytelen kifogásokat hallani. Az egyik sajnálja dr. Chrenóczy-Nagy József, volt főorvos, a Monografiában közölnél kitünőbb geológiai térképének mellőzését, pedig oly sokat meritettek különféle munkálataiból. A másik fájjalja a nyitravármegyei hirneves férfiak nagyon is hézagos

felsorolását, s például felhossa, hogy ki vannak hagyva a nyitrai Lángék, dr. Kicska nyelvész, a német-prónai származásu Weszerle József, volt egyetemi történettanár († 1838. jul. 29.), kinek nagyszabású magyar éremtani előmunkálatai alapján a magyar tudományos Akadémia „Erdély Érméi“-t 1862-ben, s összes érmészeti tábláit (146 tábla, 2228 éremmel) a magyar nemzeti Múzeum érem- és régiség-osztálya 1873-ban adta ki, stb. stb. Más meg rámutat bizonyos egyoldalú célzatoságra, a milyennel a szerkesztőket már előző kiadványaiknál vádolták a tárgyilagos történészek; nyitra vármegyei kiadványuknál pedig a többi közt olykép jelentkeznek, mintha kellő érzékkel nem bírtak volna bizonyos, igaz, hogy katolikus, százados intézmények és intézetek erkölcsi, közművelődési, társadalmi, sőt közigazgatási, egészen a nép körébe lenyúló és azt magasabb nivóra emelő kihatásai iránt.

A Monografia becses dolgozatai mellett bántó benyomást tesznek a hiányok és tévedések, melyeket onnét származtatnak, hogy a szerkesztőség az egyes részek kidolgozására rövid határidőt szabott, mely miatt a kellő előkészülettel bírók a munkát el nem vállalták, azok pedig, a kik kellő előtanulmány nélkül munkához fogtak, a megsabott határnapra csak hiányos, fogyatékos és sok tekintetben téves munkát szolgáltathattak át a szerkesztőségnek.

Nyitra IV. Béla előtt.

Ily helyzetben volt „Nyitra közigazgatása“ c. részlet szerzője. (Monografia 447. s k. ll.) Helyesen mondja bevezető soraiban, hogy Nyitra város közigazgatásának története szoros összefüggésben van a város történeti szereplésével; de nyomban reá IV. Béla király Nyitra város valóban királyi jutalmazásával (1248. év) kezdi a városi közigazgatás történetét. Ebből tehát az következne, hogy 1248-ik évtől kell számítani Nyitra város történeti szereplését. Már bocsánat, mi nyitraiak nem vagyunk hajlandók ezt elfogadni, s pedig annál kevésbé, mert IV. Béla király adománylevele, mely sajnosan csak latin nyelven van közölve, s illetőleg átvéve dr. Nagy József munkájából, mint a többi, a forrás megnevezése nélkül, másra utal. Az adománylevél e szavai: „licet ipsi prius fuissent libertatis utique commendandae“, v. i. „habár ők (a nyitrai polgárok) már előbb ajánlatos szabadsággal birtanak“, kétségtelenné teszik, hogy Nyitra város már IV. Béla király előtti időben tekintélyes szabadalmakkal birt, mi történeti szereplés s megfelelő közigazgatás nélkül alig képzelhető. Különben maga az a tény,

hogy a nyitrai polgárok fegyveres védelmi kíséretet adtak a tatárok elől menekülő királynak a tengerpartig, s azonfölül hatályosan közreműködtek a vár és város megvédésében a tatárok ellen, mi által számos ide menekült védtelen honpolgárt megmentettek, — eléggé mutatja a város erőteljes polgári szervezetét.

E sorok írója nincs oly helyzetben, hogy Nyitra város történetét megirhatná; ezt a feladatot kénytelen más szakszerű történészeknek átengedni, a maga részéről szorítkozván egyes megjegyzésekre s némely téves, vagy az olvasót tévedésbe ejthető állítások helyreigazítására.

A „Nyitra közigazgatása“ című részlet szerzője IV. Béla király adománylevelével kezdi közleményeit, anélkül, hogy csak megemlítené is az előző kort, vagy az arra vonatkoztatható okmányok hiányával mentené eljárását. Pedig már az a tény, melyet IV. Béla király adománylevelében felhoz, hogy a nyitrai „királyi vendégek“, polgárok, már előbb ajánlatos, tetemes szabadsággal birtak, előtérbe állítja a kérdést: kitől nyerték azokat a szabadságokat? S ha e kérdésre egyenes bizonyítékok hiányában határozott feleletet nem is bírnánk adni, jól esnék a nyitraiaknak, ha legalább valószínű feleletet nyerhetnének a felvetett kérdésre.

Nézetem szerint ténynek veendő, hogy a honfoglalás idejében s a vezérek alatt, Nyitrán polgári község nem létezett. A várat és várost elfoglalták a győztes magyar hadak; a morva-

szláv népség, amennyiben már előbb nem menekült a félelmetes magyarok elől, kiktől mint Arnulf volt szövetségeseitől előre is retteghetett, vagy elvérzett a magyar fegyver alatt, vagy rabszolgaságra jutott. Nyitra lakossága akkor a várórségből, várszolgákból, és aligha nagyon számos rabszolgákból állott; ezekhez hozzá kell venni még a kaliszokat, Jerney szerint izmaelitákat, kik a magyarokkal a Kaspi-tenger mellékén voltak, őket az új hazába követték, s Kálmán király idejében Nyitrán, mint a királyi haszonvételek tisztjei vagy bérloői, szerepelnek.¹ Lehet hogy kisebb számban még más üzletemberek is voltak Nyitrán, kik a külföldi kalandozásokból haza hozott zsákmány olcsó áron való megvételére számítottak.

Fordulópont állhatott be Nyitra városra nézve Gejza vezér idejében, s még inkább sz. István alatt. A nagy vereség 955-ik évben a Lech mentén, melyet a magyar sereg szenvedett, nem maradhatott tanulság nélkül a magyar vezérek közfelfogásában; beláthatták az idegenbe intézett kalandozó hadjáratok veszélyes voltát a magyar nemzetre nézve. Sikeres vállalatok által is fogyott a haderő; vereség után pedig a vérszemet kapott szomszédok megtorló támadásainak csapásai alatt könnyen végveszélybe kerülhetett az annyi vérontással szerzett szép haza. Lassan békés hajlamok kerültek uralomra, s Gejza vezér korában

¹ Fejérpataky László: A zabori apátság 1111. évi oklevele. Értekezések a tört. tudom. köréből. 1892.

azonfölül érlelődött a kereszténység iránt való jóakarat, s nemsokára a hajlandóság is annak követésére és békés vonatkozások létesítésére Magyarország és Németország között.

Külföldi történeti forrásokból tudjuk, hogy Gejza vezér 973-ik évben tizenkét előkelő magyarból álló követtséget küldött Nagy Ottóhoz, midőn ez a husvétet Quedlinburgban ünnepelte, s Otto, mint Brun püspök részére kiállított, Pili-grim passauai püspökhöz intézett ajánló leveléből gyanítható, a követtséget hasonló békés hajlamokkal viszonozta. A békés vonatkozások következtében már Gejza vezér alatt kezdetét vette az idegenek bevándorlása Magyarországra¹; nagyobb arányokat öltött a bevándorlás sz. István alatt, ki, mint életirói mondják, minden irányba menesztett követek és írásbeli felhívás által különösen papokat iparkodott megnyerni a nemzet megtérítésére. Hogy a papokkal és papok mellett számos világi is bevándorolt hazánkba, elég bőven adja elő történelmünk.

¹ Vita major S. Steph. és Hartv. vita cap. 3.

A passzaui hittérítés Nyitrán.

A bevándorlás egyik célpontja kétségen kívül Nyitra volt. Feltéhető ez azon szívósság alapján, melylyel a kath. egyházban mindenkoron ragaszkodtak a régi hagyományokhoz, s különösen a püspökségek való vagy csak vélt szerzett jogaikhoz. Az avarok hatalmának megtörése után (796-ki döntő csata által) a németek által meghódított terület egyházilag úgy osztatott meg, hogy alsó Pannonia v. i. a Dráva és Duna közti terület a Rábáig a salzburgi érsekséghez, felső Pannonia és a keleti határgrófság (ugy nevezett Ostmark) a passzaui püspökséghez csatoltatott. Ezt a felosztást nagy Károly 803-ban erősítette meg. Passzauhoz valamivel később a morva-szlávság is csatoltatott, az akkori szokás szerint, mint a legközelebbi püspökséghez.¹ Nyitra tehát egykoron a passzaui püspökség hittérítői területéhez tartozott, s — mint a Monografia 473. l. elmondja, — Adalram salzburgi érsek Nyitrán templomot szentelt 828-ik évben.² A passzaui

¹ Katholik. 1872. 580. l. Dudik. I. 92. l. — Dümmler Archiv. f. öst. Gesch. quellen. X. 11 — 24.

² Katholik: 1867. I. 338. l.

püspökség a szalzburgi érseki tartományhoz tartozott; az a tény, hogy a nyitrai templomot az érsek szentelte, arra enged következtetni, hogy egy előkelőbb templom szenteléséről és egyház megalapításáról volt szó.

A passzaui hittérítők a morva-szlávoknál s Nyitrán működtek sz. Method megjeleneéseig, mi-
kor is kénytelenek voltak innét távozni, és meg-
kezdődött az elkeseredett küzdelem a német püs-
pökök, nevezetesen a szalzburgi érseki tartomány
püspökei és sz. Method között, melyben a szent-
szék támogatásával sz. Method ugyan győzött, de
műve, mely a morva-szláv fejedelmek politikai
célzatain alapult, s úgy látszik a szentszék által
is a bolgárok, szerbek és horvátok visszahódítá-
sára a nyugati patriarkátus részére volt szánva,
— legalább ez látszik következni VIII. János
pápa 873. év körül Muntimir szerbiai nagy zsu-
panhoz intézett leveléből ¹ — csak rövid tartamú
volt, s halála után († 885-ben april 6-án) telje-
sen összeomlott, tanítványai Szvatopluk által el-
űzettek. Sz. Method alatt a német eredetű Wi-
ching volt nyitrai püspök. Wiching Arnulf német
császár kedvenc embere volt, s az ő ajánlására
kérte Szvatopluk VIII. János római pápát, hogy
nyitrai püspökké szentelje, mi 880-ban meg is
történt. A morva-szláv hierarchia összeomlása után
Wichinget a német császár az érsek-tartományi püs-
pökök tiltakozása dacára, passzaui püspökké tette.

¹ Stimmen aus Maria-Laach 1898. LV. 356. l.

E rövid vázlatból kitűnik az erős vonatkozás a passzaui püspökség és Nyitra közt a honfoglalás előtti időben. A passzaui püspökök hittérítői területéhez tartozott Nyitra, s jogukat nem tekintették elenyészettnek az által, hogy időközben a morva-szlávok legyőzésével és kiszorításával Nyitra magyar kézre került. Kitűnik ez Pilgrim passzaui püspök eljárásából sz. Wolfganggal szemben.

Sz. Wolfgang sz. Benedek-rendű szerzetes volt Einsiedelben, Svajcban, s mint az Annales Einsidlenses (einsidelni évkönyvek) tartalmazzák,¹ „*a magyarokhoz küldetett*“, kétségen kívül saját kérelmére, hogy a pogány magyarok megtérítését a kereszténységre megkísértse. Szerény kísérettel² jelent meg Magyarországon 971. vagy 972-ik évben, tehát oly időben, amidőn a hajlandóság a keresztény vallás felvételére, különösen Gejza vezér környezetében mutatkozni kezdett. Hittérítői működése nagy eredményeket ért el; sok magyart megkeresztelt, s legrégibb életírása szerint magát a fejedelmet is.³ Sikereinek híre eljutott Pilgrim passzaui püspökhöz, ki sz. Wolfgangot maga elé idézte, bizonyosan azon a cimen, hogy tudta és engedélye nélkül a passzaui püspökség régi joghatósági területén hittérítői működést gyakorolt.

Pilgrim sz. Wolfgang magas képzettségét

¹ MG. SS. III. 143.

² „Humili comitatu“ M. G. SS. IV. 530.

³ Dr. Kaendl Beiträge zur älteren ung. Geschichte. Wien 1893.

és erényeit magasztalva, bizalmasai előtt oda nyilatkozott, hogy számára az akkor üresedésben lévő regensburgi püspöki széket fogja kieszközölni, még sz. Wolfgang magában tündődött, hogy miért is nem engedi meg neki Piligrim Istenhez téríteni a pannoniai népet.¹

Sz. Wolfgang e tündődése, egybevetve legrégibb, sajnosan csak kis töredékben fennmaradt életírásával, elfogadhatlanná teszik azt a fölfogást, mely a passzauiak érdekében terjesztetett és a történelembe felvétellett, mintha t. i. sz. Wolfgang működése Magyarországon eredménytelen lett volna, s Piligrim a jeles férfiút számalomból iparkodott volna regensburgi püspökké tételni.

Tulajdonképen a felismert kedvező fordulat kihasználását Piligrim a passzaui püspökségnek akarta fentartatni a régi joghatóság címén, s alig szenved kétséget, habár egyenes bizonyítékaink nincsenek is, hogy a régi passzaui hittérítői területre nemsokára hittérítőket küldött. A passzaui hittérítői területen a múltban Nyitra oly előkelő helyet foglalt el, hogy nem lehet feltételezni, hogy Piligrimnek figyelme nem fordult volna azonnal Nyitra felé.

¹ Arnold. De S. Emmeramo. Mon. Germ. SS. IV. 556. sk.

Az ősi zoborhegyi zárda.

Nagy valószínűséggel állithatjuk, hogy még Gejza vezér idejében megindult Nyitrán a hittérítés. Ha el is tekintenénk Pilgrim buzgóságától joghatóságának fentartásában és biztosításában, az egyházi állapotok Nyitrán sz. István uralkodásának első éveiben arra utalnak, hogy már korábban kezdeményeztetett itt a hitterjesztés. Zoborhegyen van sz. Ipoly benedekrendű zárda, melynek Fülöp nevű apátja a szerzet kötelékébe felveszi Szórádot; ¹ Szórád pedig azon hirre jött Magyarországba s illetőleg Nyitrára, hogy sz. István mindenünnen iparkodik hittérítőket szerezni s azokat nagy jóakarattal fogadja. Szórád megjelenése itt ezek szerint sz. István első éveire esik, s akkor már a zobori zárda mint szervezett apátság létezett.

Az újabb időben felmerült vélemény, mintha a zoborhegyi kolostor az ott remetéskedők egyesülése által keletkezett volna, mivel sem indokolt, a helyzet és viszonyok pedig egyenesen

¹ Zoerard vagy Szvirard, a nyitravidéki magyarság használatában mint tulajdonnév is Szórádnak ejtetik ki.

kizárják azt. A prágai Cosmasnak néphíresztelésen alapuló feljegyzése, mintha az eltűnt Szvatopluk Zoborhegyen remetéskedett volna, a mesék országába való, s joggal oda is utasított a történészek által. Sz. Szórád, ki bizonyos korlátolt értelemben „remetének“ neveztetik, már készen találta sz. Ipoly apátságát, melybe András néven felvétetett, s csak oly módon nevezhető remetének, mint annak nevezhető sz. Gellért, ki a bakonybéli kolostorból hosszabb-rövidebb időre remetéskedni vonult vissza a bakonyi erdőbe. Az időben, melyről szó van, elég sok hasonló példáról tudunk. Ilyen remetének tünteti föl Zoerardot = Szórádot, András sz. Benedekrendű testvér, sz. Mór pécsi püspök is azon adatok alapján, melyeket Benedektől, Szórád tanítványától, szerzett. Hiszen még a negyven diót is, mely mellett a nagybőjtöt kitöltötte, Fülöp apáttól kapta, mi nyilvánvalóvá teszi, hogy élelmezését a kolostortól nyerte, amint a kolostor számára dolgozott.¹ Sz. Benedek, ki szintén remetének neveztetik, sz. Szórád tanítványa volt, s már ezért sem jöhet figyelembe e kérdés eldöntésénél. Más remetéről Zoborhegyen nem emlékezik a történelem, kiknek egyesüléséből kolostor keletkezhett volna, s a

¹ A 40 diót a Monografia más helyén (535. l.) „pálma-dióvá“ változtatják, nyilván azért, hogy felfoghatóbbá tétessék a 40 napi böjtölés 40 dió mellett; bizony szerzetes testvérek nem igen szerezhettek pálma-diót az időben, s a ki utánna néz a böjtölés történelmi fejlődésének, még szigorúbb böjtölőkre is fog akadni.

szláv „zbor“, „zobor“ = gyülekezés elnevezés által a hegynek is adhatott volna nevet. Különben erről még alább leszen szó.¹

Az 1111. évi oklevélben a zoborhegyi apát-ság vámjövedelmeiről bevezetőleg mondatik: „facta est discussio de donariis, quibus sanctissimus rex Stephanus *dotaverat* monasterium sancti Ypoliti de monte Zobur“, tehát Kálmán király idejében kérdésekké tétettek az adományok, melyekkel sz. István *javadalmazta* sz. Ipoly kolostorát a Zoborhegyen. Sz. István e helyen nem mondatik *alapítónak*, hanem *javadalmazónak*, mi azt a gondolatot ébresztheti, hogy már sz. István uralkodása előtt telepedtek le ott sz. Benedek rendű hittérítők, s igaza lehet Kaindlnak, midőn idézett értekezésében¹ összefoglalólag mondja, hogy a régi krónikák Gejza vezér hittérítői törekvéseit és érdemeit tulságosan leszállítják, s sz. Istvánnak majdnem lehetetlent tulajdonítanak. Erre látszik mutatni az a körülmény is, hogy quferfurti Brunó megjelenésekor sz. István udvarában, 1004-ben, Magyarország nagy, különösen nyugati részében a római szentszék helyeslő és megerősítő közbejöttével a külföldtől független kath. hierarchia már szervezve volt, mi nagyobb hittérítői eredményt látszik feltételezni, mint amilyent sz. István rövid néhány évi uralkodása alatt elérhetett.

¹ Sz. András és Benedek életrajzát sz. Mór pécsi püspöktől lásd a Bollandistáknál jul. 17-ke alatt.

² 18. l.

Az 1113. évi oklevél¹ a zoborhegyi apátság birtokainak összeírását tartalmazza, s ott, hol a kolostor közvetlen birtokterület *határait nem anyyira* meghatározza, mint inkább csak jelzi, megemlítetnek a Zobor alját most is szegélyező községek: Csitár, Malántha, Gerencsér, Darázs, Dobrotok,² Szalakusz, Menyhe, s alig szenvedhet kétséget, hogy ezek sz. István idejében már a kolostorral határos községek voltak, s a megszállás első idejéből származnak, kedvező alkalmat nyújtva a letelepülő magyaroknak egyaránt földművelésre, baromtenyésztésre és vadászatra. Zoborhegy erdeje nem képez oly rengeteget, hogy benne a keresztül-kasul vadászó vagy legeltető pogány magyarok előtt keresztény remeték rejtve maradhattak volna, amint nem is tehető fel, hogy a pogány magyarok részéről kegyeletes bánásmódban részesültek volna.

De keresztény remeték a magyarok megtérése előtt nem is élhettek volna meg a Zoboron; nem délszaki vidék ez mindennemű vad gyümölcsessel, mely télen-nyáron táplálásukra szolgálhatott volna: a pogány magyarokról pedig alig tehető fel, hogy irgalomból ellátták volna őket eledellel. A néphagyomány egy kisszerű barlangot tett sz. Szórád barlangjának; de megjegyzendő, hogy életrajzában remetéskedéséről *a barlangban* említés nem tétetik, s vezeklő élete, tanítványá-

¹ Fehérpataky i. h.

² Régóta dülő Darázs és Szalakusz közt, az erdőhöz simuló, ahol most Jókő püspökségi major van.

nak, sz. Benedeknek előadása alapján egészen máskép van feltüntetve. Az ima idejét leszámítva, soha sem szünt meg dolgozni. Éjjelre megvonult egy fatörzsre, melyet sövénynyel körített; a sövénybe az elálmosodás távoltartására minden oldalon hegyezett nádakát szúrt be, feje körében faabroncsot, mintegy koronát alkalmazott négy kövel, hogy bármely oldalra hajlanék álmos teste, azonnal imára ébresztessék.¹ Ne feledjük emellett, hogy mint a kolostor szerzetes tagjának a kolostorban volt rendes lakása. Hasonló ideiglenes remetéskedésnek sok példáját találjuk feljegyezve azon korbéli szerzetesekről, kik meghatározott kolostorhoz tartozva, az apátok engedelmével egy időre magányba vonultak vissza remetéskedni.²

Sz. András (Szórád) beköltözése idejében sz. Ipoly apátsága a Zoboron már létezett. Sz. András remetéskedése azért csak korlátolt értelemben vehető, más remetékről pedig a Zoboron nem emlékezik a történelem: elejtendő ennél fogva a felmerült és történelmi téren kifejezésre talált gondolat, mintha a szétszórta élő keresztény remeték közös életre való egyesülése folytán létesült volna a zobor-hegyi kolostor és apátság, s épen azért el nem fogadható a feltevés, mely szerint az összegyűlekezett remetékről s az ily módon megalapított kolostortól nyerte volna a hegy „Zobor“ nevét, a szláv nyelvben „Zobor“, „Zbor“ annyit jelentvén,

¹ Sz. Mór i. h.

² L. Sz. Romuald, querfurti Bruno stb. életrajzeit.

mint gyülekezet; minél fogva az oroszoknál állítólag a kolostort jelenleg is „Szobor“-nak, vagy „Zobor“-nak nevezik.

Mert azonkívül, hogy olyan keresztény remetékről a hegyen nem tud a történelem, s mint fentebb jeleztem, a helyzet és viszonyok a honfoglalás utáni időben olyanok tartózkodását a nem is nagyon kiterjedt hegységben kizárják; nem is lehet feltenni, hogy Gejza vezér, vagy sz. István korában a magyar lakosság a szláv nyelvhez folyamodott volna szóért a gyülekezet elnevezésére.

A gondolat sz. Ipoly kolostorának eredetét összegyülekezett remetéktől származtatni azért merült fel, hogy ily uton a Zobor név nyerjen magyarázatot. Béla király névtelen jegyzője, Anonymus, a Nyitra melletti hegy nevét Zobor morvaszláv vezértől származtatja, kit a győztes honfoglaló magyarok azon a hegyen felakasztottak. Ezt az újabb történészek meseszerűnek találván, a hegy nevét a fent előadott nem kevésbé meseszerű módon, nem létezett remeték összegyülekezéséből akarták megfejteni, mi némileg feltételezi számos szlávnak létezését Nyitrán Gejza vezér, vagy sz. István alatt, kik a szláv „zbor“-ból származtatott nevet a magyarság közt is közkeletűvé tehették volna.

Valjon ilyen volt-e a helyzet az időben Nyitrán? E kérdésre határozott nem-mel kell felelnünk. Béla király névtelen jegyzőjének előadását a honfoglalásról különbözőképen itélik meg a történészek, abban azonban megegyeznek, hogy régi

nemzeti hagyományokra támaszkodott, melyeket — sok történész véleménye szerint — nem egyszer a saját korabeli viszonyokhoz alkalmazott. Nyitra meghódításánál sejteti, hogy korában az élő hagyomány még nagy és tartós küzdelmekről tudott, melyek Nyitra birtokáért vívottak. A mi alig fordul elő más népek meghódoltatásánál, Nyitraért a kemény harcot napokra terjeszti ki.

Másutt rendesen megelégszik annak megemlítésével, hogy a meghódoltak fiait túszokul vitték el Árpádnak, a Vág felé eső földről itt is ugyanazt mondja. De tovább átalán mondja: „és azon föld minden hűtlenét vasra verve magokkal vivék“, és ismét: „S Árpád vezér nemeseinek tanácsára és kérelmére, a Nyitra vidékéről hozott hűtleneknek, előbb tőlük esküt vévén, különböző helyeken földeket ajándékozott, nehogy valaha még hűtlenebbekké válván, haza térve, a nyitrai széleken lakó hiveinek ártsanak.“ A névtelen jegyző szerint a morva-szlávok, vagy használt szólama szerint, a szlávok és csehek egy része elhullott a harcban, más része bizonyosan elmenekült, a többi fogságba ejtettvén, megbizhatlannak tartatott, vagy tapasztaltatott a fontos véghelyen, s azért az ország oly vidékeire szétszórtan telepítettett, ahol érintkezésbe nem léphetvén a Morva vidékére kiszorított fajrokonáikkal a magyarság ártalmára nem lehettek.

A figyelmes olvasó a névtelen jegyző ezen előadásából azt a benyomást nyeri, hogy magyarázatát akarja adni azon jelenségnek, hogy da-

cára az egykori hatalmas morva-szláv fejedelem-ségnek, melynek egyik főerőssége Nyitra volt, mégis az ő idejében a nyitrai széleken kizárólag Árpád hivei, magyarok laktak. Ezt különben megerősítik az azon időből fenmaradt okmányok is; változás e tekintetben más okok mellett, főképen a magyart emésztő háborúk, különösen a belharcok folytán állott be, melyekben Nyitrának és vidékének mindenkor nagy, sokszor vészes szerepe volt.

Indokolatlannak tartom ezeknél fogva a feltevést, hogy Gejza fejedelem, vagy sz. István idejében a nyitrai magyarság a Nyitra melletti hegyen megalakult, vagy megalapított kolostornak „Zbor“, „Zobor“ nevet adott volna, melytől azután a hegy is Zobornak neveztetett el. Felmerülhetne itt a gondolat, hogy a szláv elnevezés a magyarság közepében a kolostor tagjaitól is eredhetett: de ez ellen arra a tényre utalok, hogy az első szláv kolostort Szavában, 1032-ik évben, sz. Prokop építtette, addig a kolostorok még Csehországban is, Palacky szerint, németek voltak.

Ha egyáltalán kolostortól nyerte volna a hegy szláv nevét, nézetem szerint vissza kellene nyulni magyarázatért a morva-szláv korszakba. Adalráám, mint érintém, már 828. körül szentelt templomot Nyitrán, mi arra enged következtetni, hogy itt akkortájt már a morva-szlávok közt a kereszténység öröndetes elterjedést nyert: másképp alig fáradozott volna ide templom-szentelésre maga a szalcburgi érsek passzaui szuffragán püspökének

joghatósági területére. Azon időben pedig a hitterjesztést a pogány népek közt rendszeresen, kivált a németeknél, szerzetesek, a sz. Benedek-rend tagjai, eszközölték. Mintegy magától jelentkezik tehát a feltevés, hogy a nyitrai morva-szlávok megtérítésén sz. Benedek fiai fáradoztak, kik a szomszéd hegyen maguknak kolostort emelve, a szláv népnek alkalmat adtak a „Zobor“ elnevezésre, melyet azután a honfoglaló magyarok, mint annyi sok mást, tovább használtak. E feltevésben Gejza fejedelem, vagy sz. István idejében a paszszai hittérítők a hagyományukban fentartott zoborhegyi kolostor emlékétől indítatva, építettek volna új kolostort a réginek helyén, és a régi kolostor védszentjének, sz. Ipolynak, tiszteletére. A védszentről arra lehetne következtetni, hogy az egykori hittérítők Nyitrára Sz. Pöltenből érkeztek, ahol egykoron sz. Benedek-rendű apátság volt, melynek Patrociniuma, S. Hippolyti, a körében megalakult községnek is nevet adott. Ezt a sz. pölteni apátságot a kalandozó magyarok dúlták fel, s későbbben helyén sz. Ágoston-rendű kolostor létesült.

Ha a fent röviden kifejtett véleményem tetzésre nem találna, és Béla király névtelen jegyzőjének előadása a győztes magyarok által a hegyen felakasztott Zobor vezértől való névszarmazásról mesésnek tünnék fel: nem lesz ellenvetésem, ha a Zobor név eredetére nézve feltételezzük, hogy e hegy, mely végkiemelkedése az északról lehúzódnó hegységnek, irányította a szláv nép vagy

harcosok gyülekezését. Ismeretes, hogy még most is gerincén barbárkori sáncok nyomai észlelhetők.¹ Különbözik a „Zobor“, mint annyi más helység sat. név, Magyarországon nemcsak Nyitrán, hanem az ország más vidékén is előfordul. Így dr. Borovszky Samu Csanád-vármegye történetében (I.) felhívja, hogy 1239-ben Jácint Szőregmonostor apátja, Buzád bán fiával, Buzád mesterrel, egyességre lépett a monostorhoz tartozó „Zobor“-föld tárgyában.

Kapcsolatosan e tárggyal megjegyzem, hogy egykoron a hegy felső része, a mostani Felső-Zobor, viselte a Zobor nevet; az alsó rész, a nyitraiak jelenlegi használatában az Alsó-Zobor, a nyitrai káptalan okmányaiban, melynek az birtokát képezte, ős időtől fogva, „Csicsó“- „István“-hegynek neveztetik, s talán ez elnevezésben is rejlik sz. István adományának emléke.

Ha mindazt mérlegeljük, mit eddig futólag a zoborhegyi kolostorról felhívtam, elég indokolt-nak fogjuk találni a nézetet, mely szerint a zoborhegyi kolostor alapítását vagy a régi passzaui hagyomány alapján való felelevenítését, a magyarok közt megindult hittérítői munka kezdetére kell helyeznünk.

¹ Gond I.: A nyitrai gymn. Értesítőjében 1878—79.

A nyitrai sz. Emmerám-templom.

Hogy a kérdés megoldásánál ezt a hittértői munkát kell vennünk alapul, arra rájutunk, ha tüzetesebben szemügyre vesszük az egyházi állapotot Nyitra városában sz. István idejében. Sz. András (Szórád) sz. István alatt halt meg; halálát 1015-re teszik. Sz. Mór pécsi püspök az említett életrajzban sz. Benedek, Szórád tanítványának, temetéséről mondja: *„Letéttetett pedig ott Benedek sz. Emmeram vértanu bazilikájában, ugyanazon sírba (sepultura), melyben pihennek tiszteletreméltó András atya csontjai.”* Nyitráról lévén szó, látjuk ebből, hogy Szórád, habár a zoborhegyi apátság kötelékébe tartozott, mégis a Nyitra városi vagy vári sz. Emmerám templomában volt eltemetve. Pedig nem lehet kétség, hogy sz. Ipoly-apátságnak az időben már volt temploma: sz. Benedek-rendi apátsági kolostort templom nélkül képzelni sem lehet. Ha tehát a sz. életű férfit ennek dacára nem a kolostori templomban temették el, hanem sz. Emmerám templomában találta sirhelyét: okvetlenül fel kell tételeznünk, hogy sz. Emmerám templomát előkelőbbnek, a szenthez méltóbbnak tartották a kolostor templománál.

Sz. István uralkodásának első felében tehát már találunk Nyitrán előkelő templomot, sz. Emmerám tiszteletére, mint az volt, melyet 828 körül Adalram szalcburgi érsek Nyitrán szentelt. Lehet-e feltenni, hogy ez a templom a magyarok megszállása alatt fennmaradt sz. Istvánig? S ha ezt feltenni nem lehet: mely időre tehető sz. Emmerám templomának újraalapítása?

A tények egybevetése rávezet erre.

A nyitrai vár elfoglalásával sz. Emmerám temploma, mely a várban állott, a honfoglaló magyarok hatalmába került, s ha nem romboltatott le, a várőrség saját profán céljaira használta fel. Nem lehet ugyanis feltenni, hogy a pogány magyarok az oly nehezen megvívott erődben a keresztény halifoglyok vagy rabszolgák használatában templomot, s abban keresztény isteni tiszteletet tűrtek volna. Sz. Emmerám templomának sorsáról és állapotáról a vezérek korában tudomásunk nincsen. Az azonban bizonyos, hogy emlékezete fennmaradt azon püspöki egyházban, melynek hittérítői területéhez tartozott egykoron Nyitra. S tekintve az elkeseredett és szívós küzdelmet, melyet a passzaui püspökök és az egész szalcburgi egyháztartomány hittérítői területök védelmében sz. Metód ellen folytattak, alig szenved kétséget, hogy az első kínálkozó alkalmat felhasználták vélt szerzett joguk felélesztésére.

Félre kellene ismernünk Piligrim, az akkori passzaui püspök (971—991), történelmi jellemét, magas képzettségét, nagy buzgóságát egyháza fé-

nyének emelésében, ha feltételezni akarnók, hogy nem ragadta meg azonnal az alkalmat, amint ki-nálkozott, püspöki székének régi hittérítői területén a magyarok megtérítésén buzgólkodni. S habár ma már Dungal Adalbert ¹, Mittermüller Rupert ², dr. Ratzinger György ³ és mások beható tanulmányai folytán minden kétségen fölül áll, hogy az úgynevezett lorch-i, vagy passzaui hamisítványok, a Piligrimnek tulajdonított VII. (VI.) Benedek pápára címzett levéllel együtt, nem hozhatók összefüggésbe Piligrim személyével, s ennél fogva a fékezhetlen ambíció az érseki pallium után nem játszhatott szerepet buzgósága tüzelésében: fennkölt szelleme, erős öntudata kötelmeiről püspöki széke iránt, nem hagyhatnak fenn kétséget az iránt, hogy Piligrim még Gejza vezér idejében, felhasználva a békés és előnyös fordulatot, Nyit-rára küldött hittérítőket sz. Emmerám egyházának helyreállítására.

A kétkedők méltassák figyelmökre, a mit Gejza vezérről és nejéről mond Pauler Gyula ⁴: „De nem is késtek sokáig t. i. a keresztséget felvenni. 974. körül vették fel a keresztséget és Géza a *Stefan*, testvére a Mihály keresztény nevet nyerte.“ S ismét Gejza fiáról mondja: „a ki 977. körül született és a keresztségben szintén a

¹ Die Lorch'er Fälschungen. Wien 1871.

² Katholik 1867.

³ Lorch u. Passau. Katholik. 1872.

⁴ A Magyar Nemzet Története. I. 24—26. ll.

passzaui egyház védszentjének, *István* első vértanúnak nevét nyerte“. Ezekből lehet következtetni, hogy a passzaui hittérítők nem késtek sz. Wolfgang nyomdokaiba lépni, s a kedvező fordulatot eredményesen felhasználni. Erre vall az is, hogy Gejza fejedelem az esztergomi várban keresztalaku templomot építtetett, amely sz. István első vértanu tiszteletére felszentelve, sz. István király megkereszteltetésének színhelye volt.¹

Mind ezek az adatok Passzaura utalnak, melynek székesegyháza sz. István első vértanu tiszteletére volt szentelve. A passzaui püspök joghatósági területéhez tartozott egykoron Bécs is, a hol szintén sz. István első vértanu tiszteletére szentelték a templomot.

Nyitrára nézve egyenes történeti bizonyítékot nem hozhatunk fel, talán mert Piligrim még 991-ben meghalt s Magyarország nyugati részében az önálló, a szomszéd németektől független egyházi szervezet már 1004-ben keresztül volt vezetve, mint ez querfurti Bruno magyarországi szerepléséből is következik, ahol mint hittérítői érsek számára csak Ajtony területén nyílt hálátlan működési tér². De az a körülmény, hogy sz. Emmerám temploma Nyitrán már sz. István uralkodásának első szakában mint előkelőbb egyház

¹ Kollányi: Magyar Sion. 1899. 889. l. — Knauz: Monumenta. I. 607. l.

² Querfurti Bruno levele II. Henrik császárhoz Bielewskinál Mon. Pol. hist. I. 224, 225. — Querfurti Bruno: Vita quinque fratrum. Mon. Germ. XV, 2. 709—739. ll.

szerepel, s abba temették el a szent életű Szórádot, elég bizonyíték arra, hogy már huzamosabb idő óta létezett e templom, mely idő alatt tiszteletet, tekintélyt s bizonyos fölényt szerzett magának a zaborhegyi sz. Ipoly temploma fölött. Más szóval elég bizonyíték arra, hogy a Passzauból megindított hittérítés kezdetén, a fent jelzett esztergomi hittérítéssel párhuzamosan, Gejza vezér alatt Nyitrán is kezdetét vette a hittérítés.

A fölény megillette sz. Emmerám templomát papságának előkelőbb állásánál fogva is. Kálmán király idejében, 1111-ik évben, a zabori apátság részére kiadott ítélet-levélben egyszerre feltűnik sz. Emmerám egyházának káptalana: Lambert dékán,¹ Villermes, Daniel és Posko kanonokok, Lőrinc és Godfrid áldozárok, s a mi különös figyelmet érdemel, felhoznak mint eskütársak, mi okvetlenül feltételezi, hogy Nyitrának régi lakói voltak, s mint ilyenek a felhívott tanuk előéletét, jellemét, megbízhatóságát teljesen ismerve, igazmondóságukért helyt állhattak.

Kálmán király 1096-ik évi XXII. törvénye az istenitélek tartásának helyét meghatározva kimondja: hogy istenitélet csak püspöki székvárosban, a nagyobb prépostságokban, valamint Pozsonyban és Nyitrán tartható. E törvény szerint, ha t. i. helyes a régi szöveg most elfogadott ol-

¹ Az első méltóságot a káptalanban a Dékán képviselte sok helyen, s manap is Ausztria tartományaiban és Németországban 16 káptalanban a Dékán az első.

vasása, a nyitrai egyház akkor még nem tartozott a székesegyházak közé, nem is volt nagyprépostság, s mégis az istenitélettartás tekintetéből azokkal hasonrangunak vétetik, mi, egybevetve az 1111-ki zoborhegyi okmánynyal, feltételezi a tekintélyes papi gyülekezetet, nézetem szerint, a társas-káptalant.

Nem habozom kimondani, hogy sz. István uralkodásának kezdetén a nyitrai sz. Emmerám egyháznál voltak már kanonokok. Sz. Mór pécsi püspök ugyanis sz. András (Szórád) és sz. Benedek életrajzát e szavakkal vezeti be: „Az időben, midőn István legkeresztényebb király indítására (nutu) az Istenség neve és vallása (religio) Pannoniában még csak gyengén sarjadozott, a jó kormányzó hírére sokan külföldről (ex terris aliis) *kanonokok* és szerzetesek (canonici et monachi), hozzá mint atyához gyülekeztek“. ¹ Sz. Mórnál hitelesebb tanut nem kívánhatunk. Sz. István uralkodásának első szakában Pannonhalmán tanuló volt, s mint maga mondja, a tiszteletre méltó férfiút, Szórádot látta; Mór sz. István alatt szerzetes lett Pannonhalmán, később apát ugyanott, és még sz. István által pécsi püspöknek nevezetett ki: ez a férfiú csak tudta, milyen hittérítők jöttek Magyarországba sz. István hívására!

Sz. Mór nem mondja ugyan, hol telepedtek meg a kanonokok és szerzetesek, de a fent említett kanonokok mint nyitrai lakók szereplése,

¹ Bollandisták 17-ik július IV. k. 336. l.

egybevetve sz. Emmerám templomának kiválóságával sz. István uralkodásának első időszakában, alig enged kételkedni a fölött, hogy a régi egyházi hagyomány nyomán első feladataik közé sorozták Nyitrát, az egykori püspöki székhelyet, felkeresni, s itt a kereszténységet, a kiváló egyházat, újra feléleszteni és megalapítani. Sz. Mór feladatához képest sz. István idejéről beszél, a nagyobb mérvben megindított hittérítésről: de ez nem zárja ki, hogy Nyitrán már korábban is, a tizedik század utolsó negyedében, működtek hit-hirdetők. Az üdvös munka általános menetét nem akasztották meg a magyarok részleges, zsákmányoló becsapásai a német területre, amint később is a fejedelmek barátságos viszonyát nem zavarták meg a nagyobb-kisebb határvillongások, melyek elég gyakran fordultak elő.

Az előadottakból következik, hogy éppen nem valószínűtlen az a nyitrai hagyomány, mely a formailag nem hiteles nyitrai káptalani okmányban felcsillámlik, hogy t. i. sz. István Nyitrán sz. Emmerám templománál kanonokokat talált, kiknek társaságában zsolozsmázott, kiket azután nem ugyan „számos javakkal“, mint a Monografia 534-ik lapján állittatik, hanem az akkori viszonyokra való figyelemmel, de a mai állapot szerint is, *néni javadalommal* látott el. „Tény, — mondja tovább az igen tisztelt író a Monografiában — hogy a nyitrai káptalan az ott“ — t. i. a kifogásolt okmányban — „megnevezett birtokok élvezetében volt“, hozzá teszem *midenkor*, s azokat *min-*

denkor sz. István adományának vallotta, s egyik részére nézve sem mutatható ki, hogy azt sz. István után más valakitől nyerte volna. Bretiszláv becsmérő, vagy kérkedő állításával most nem akarok foglalkozni; de tény, hogyha szavai úgy veendőek, mintha még 1030-ban is sz. Emmerám temploma romokban hevert volna, azok a történeti tényekkel ellenkeznek.

Nyitravármegye történetének t. írója a nyitrai püspökség megalapítását 1105—1113. évek közti időszakra teszi.¹ Folytatólag előadja, hogy ugyanazon idő táján Moys, ki 1111-ben említetik először mint nyitrai „comes“, a pannonhalmi monostor Sala nevű jószágán erőszakoskodott. A király a per elintézésével Gerváz püspököt bízta meg; s mivel a pannonhalmi vörös könyvben fenmaradt oklevél szerint Gerváz azért kapott hatalmat az ügy megvizsgálására, mert azon hely püspöke volt: „Világos tehát, hogy mivel Moys nyitrai comes volt, ugyanazon hely püspöke is csak nyitrai püspök lehetett. Nyitra első püspöke tehát Gerváz volt, 1105—1114. táján.“²

A következő lapon mondja a t. író: „Kétségtelennek tartom, hogy a nyitrai káptalan a püspökséggel egyidejű, emennek alapítása előtt nem létezett. Mutatja azt Kálmán király törvé-

¹ Monografia 533. l.

² Fejérpataky i. h. kilátásba helyezte annak bizonyítását, hogy a nyitrai püspökséget sz. László király alapította.

nye, de mutatja az a körülmény is, hogy az első nyitrai püspök Gerváz, mikor a pannonhalmi perben bíraskodott, az ítélethozatalra Esztergomba ment, mit bizonyára nem tett volna, ha Nyitrán már véglegesen szervezett káptalannal és székesegyházzal birt volna.“

Amit a t. író „kétségtelennek“ tart, azt én kénytelen vagyok a történelmi tényeknek meg nem felelőnek tartani. T. író ur ugyanazon a lapon ¹ a nyitrai székesegyházról írja, hogy „első alapítását . . . a hagyomány Szent István nejének, Gizella királynőnek tulajdonítja, ami a történelmi körülményeknek jobban megfelel“. Ezeket a történelmi körülményeket, habár nem összefüggésben Gizellával, már fentebb röviden feltüntettem, melyekből sz. Emmerám templomának fennállása Szent István uralkodásának első időszakában biztosra veendő. Mert a t. író urnak további állítása: „Okmányilag kimutatható azonban, hogy az első székesegyház . . . csak 1238-ban készült el egészen“, amennyiben az az 1238-ki nyitrai templomszentelésre vonatkozik, téves; mert akkor nem a székesegyház szenteltetett, hanem a Szent-Ferenc-rendiek *Boldogasszony* temploma, melyről még szó lesz. Gerváz püspök tehát az 1105—1114. körüli időben rendelkezhetett Nyitrán székesegyházzal, oly templommal, melyet már sz. Mór sz. András (Szórád) életrajzában megkülönböztetésül a többi egyszerű templomoktól, *bazilikának*, fő-

¹ Monografia 534. l.

templomnak nevez. Különben is az előbbieken felhozott 1111-ki biráskodás és eskütétel sz. Emmerám templomában ment végbe, s mint eskütársak ott volt a dékán kanonoktársaival, kiknek szereplésüknél fogva régibb nyitrai lakósoknak kellett lenniök: Gerváz tehát rendelkezhetett Nyitrán káptalannal is.

Ha Kálmán király 1096-ki törvénye szerint Nyitrán istenitéletek voltak tarthatók, okvetlenül felteendő, hogy Gerváz püspök is biráskodhatott volna Nyitrán, nem hiányzott a székesegyház és káptalan. Miért tüzetett ki a biráskodás Esztergomba, nem tudom megfejtani; lehet, hogy a per tárgya miatt, mely az esztergomi érsekség területén feküdt; lehet a kihallgatandó tanúk iránti tekintetből, vagy más oknál fogva: semmiesetre azonban azért, mintha Gerváz nem rendelkezett volna székesegyházzal és káptalannal.

A fejedelmi székhely után a hittérítőket első sorban vonzhatta Nyitra, mint volt püspöki székhely, melynek élénk emlékezete fenmaradt Passzauban. Vohburgi Arnold sz. Emmerám életében¹ csodálkozással, vagy talán kicsinyléssel említi sz. Wolfgangról, hogy „humili comitatu“, csekély, szerény vagy szegényes kísérettel — mert mindezt jelentheti a kifejezés — merészkedett a magyarok megtérítésére vállalkozni; miből bizvást következtethetünk arra, hogy a Passzauból útra kelt hittérítők tekintélyes és jól felsze-

¹ Bollandistáknál jul. 17. alatt IV. k.

relt kísérettel indultak Magyarországba. Az egyházi rend rangfokozatai bizonyosan kellően és előkelő vezérlet alatt voltak képviselve, s védelmi és szolgálati tekintetekből nem hiányoztak a világiak sem: szóval, ellentétben sz. Wolfgang szerény vállalatával, Passzauból tekintélyes hittérítői küldöttség indult Magyarországba, s különösen Nyitrára is.

Első teendőjük közé sorolhatták sz. Emmerám templomának felkutatását és helyreállítását, amint a hittérítők mindenütt első sorban azon vannak, hogy templomot, vagy legalább kápolnát létesítsenek az isteni tisztelet megkezdésére, mely egyuttal kiinduló pontja legyen a hittérítésnek; a hová hitoktatásra összegyűjtik az üdvösségre hallgató embereket, s ahol kellő előkészület után a hívőket a sz. keresztségben részesítik. Még így a városban eredményesen folyt a térítés, s az isteni ige mélyre hatott a szívekbe, amint következtetni lehet az állapotról sz. István uralkodásának kezdetén, s onnét, hogy Nyitra megóva maradt a pogány visszahatástól: gondoskodni kellett a nagy kiterjedésű vidék megtérítéséről is.

A szomszéd németeknél ezt a hittérítői munkásságot túlnyomóan, ne mondjam kizárólag, a szerzetesek, különösen szent Benedek fiai végezték. A passzaui püspökség joghatósági területén az időben is, melyről szó van, számos vend és szláv néptörzs megtérítésén buzgólkodtak szerzetesek. Nyitra tágkörű vidékének megtérítésére szintén Szent-Benedek-rendű szerzetesek telepít-

tettek Zobor hegyre: „Benedictus montes amabat“ mondja a szállóigévé vált latin vers a szent Benedek-rend előszeretetéről a hegyeken való település iránt. Nem szenvedhet kétséget, hogy a zoborhegyi monostor még Gejza vezér alatt létesült. Mert sz. István uralkodásának első éveiben már mint apátság létezett, s Fülöp apát a Lengyelországból bevándorolt Szórádot a monostor tagjai közé vette fel. Alapítását ennél fogva arra az időre kell tennünk, midőn a békés fordulat és a hajlandóság a kereszténység felvételére a hittérítői munkát eredménynyel kecsegtetvén, a tekintélyes hittérítői küldöttség, sz. Wolfgang elszólítása után, Passzauból Magyarországon megjelent s kedvező fogadtatásban részesült, vagyis a tizedik század utolsó negyedére.

A zoborhegyi apátság hittérítői területének terjedelmét megállapítani lehet a javadalmazásból, melyben sz. István részesítette. E javadalmazást előtűnteti az 1113. évi birtokmegállapítási okmány, melyre már ismételtlen hivatkoztam. E szerint működésük a Zsitva mentén lenyult a Dunáig, innét a pozsonymegyei Korompáig, a Vágföldjén fel Trencsénig, a Nyitravölgyében Bajmóc-Apátig és Turócbán a Poleriekáig. Trencsén várának védelmi övéen túl nem kaptak birtokot; úgy látszik a Trencsén fölötti Vág völgy, az akkori szokás szerint, lakatlan területnek hagyatott a megtelepedések ellen. A javadalmazás sok rész-birtokból állott, mintha csak arra szolgált volna, hogy a nép oktatására és az isteni tisztelet tar-

tására kiszálló szerzetesek ott nyerjék ellátásukat.¹

Az eddig röviden vázoltak szerint fel kell tennünk, hogy már Géza vezér idejében tekintélyes hittérítői küldöttség jelent meg Nyitrán, az egyháziak kíséretében jöttek világiak is, az eredmény megfelelt a várakozásnak, sőt okunk van feltenni, hogy azt nagyban fölülmulta. „A kereszt-ségben (974. körül) megfogadta Géza, hogy nemzetét is megtéríti, és azonnal hozzá is fogott a maga módja szerint. A hittérítők buzgalmát rábeszéléssel, a hol kellett, fenyegetéssel támogatta“

¹ Az okmányban a sok helységnév nem mindig jelent ugyanannyi birtokot, hanem a szomszédos községek felsorolása által az apátság birtok-területe határozta meg. Így a 27—28-ik sorban: „Celsan — Honor — Sis — Borscan — Nadlan“ vagyis Szolcsánka — Onor — Sissó — Borcsány — és Nadlány határolták az apátsági birtokot, melyen jelenleg Livina-Apáti és Chudo-Lehota községek vannak. A 31—33-ik sorokban „Nouac — Cozuran — Bajmoz — Prenigan“, vagyis Novák — Kocúr — Bajmóc — Privigye határai körülzárták az apátság birtokát, melyen Bajmóc-Apáti község van. — Az apátsági birtokokat I. Mátyás király az elégtelenül javadalmazott nyitrai püspöknek adományozta. A nyitrai nagyprépostság alapításakor Mária Terézia 1780-ban a római szentszék helybenhagyásával a szkacsáni uradalmat, melynek tartozékai voltak a fenti birtokok, a nyitrai káptalan tulajdonába adta. — A zborbhegyi apátság birtokai alig jövedelmeztek valami nagyon *dúsan*; mert András apát, Benedek társával, az egész konvent nevében a nyitrai káptalan előtt 1363-ban mocsonoki birtokukat Pál mesternek, trencséni kasztellánnak, 40 márkáért 40 évre zálogba adta, hogy a falakban és tető-

irja Pauler Gyula;¹ s akarata Nyitrán annál könnyebben érvényesült, mivel a várispán s az alá rendelt védelmi erő, közvetlen hatalma alá tartozott. A keresztény foglyok és rabok, kik Nyitrán voltak, felszabadulva a félelem alól, nyíltan vallhatták és gyakorolhatták hitüket, tetemesen növelve az ujonnan megtértek számát.

A mennyiben a hittérítők első teendőik közé nem számítottak volna sz. Emmerám régi templomának, vagy legalább helyének felkutatását, vagy annak helyén az isteni tisztelet tartására egy kápolna berendezését: a növekvő keresztény gyülekezet lelki- és a hittérítés szükséglete kényszerítőleg szoritotta volna őket arra. Természetesnek fogjuk azért találni, hogy a szomszéd keresztény népek, s különösen a hittérítők küldői feszült figyelemmel kísérték a hittérítők munkáját, s lelkesedéssel fogadták az örömhirt a kedvező eredményről. S mint az időben másutt, itt Nyitrán is, a hit-

zetben „propter nimiam antiquitatem“, vagyis igen nagy régiségénél fogva teljesen tönkrement kolostorukat helyreállíthassák. (Trencsénvármegyei levéltár. A papiros borítékon írónnal e feljegyzés: Ad fasc. 1-um familiarum sub A. B. C. D.)

A zaborhegyi apátság azonnal szervezett iskolát, hogy, mint később sz. Gellért a vezérlő elvet kifejező, „*ne idegenek, hanem hazafiak*“ teljes eredménnyel fejezzék be a nemzet megtérítését. Azért volt a zaborhegyi apátság oly helyzetben, hogy sz. István parancsára Krátó és Tázló szerzeteseit átengedheté segítségül sz. Gellértnek. (Mihályfi A. A papnevelés története. I. 79. l.)

¹ A magyar nemzet története. I. 24. l.

téritők nyomdokain kezdtek beszállinkózni a szomszédból más keresztények, különösen kereskedők és iparosok, kik a változott viszonyok közt védelemről biztosítva, az ujonnan megtért nemzetnél kedvező fogadtatásra és boldogulásra számíthattak. Nagyobb mérvben történhetett ez akkor, midőn sz. Emmerám templomának és a zaborhegyi apátságnak építése foganatba vétetett, mi a kifejtettek szerint még Géza alatt történt, míg fia, sz. István, a javadalmazás által az elért eredményt állandósította, s a sikeres továbbműködés feltételeit biztosította.

Az a körülmény, hogy a nyitrai székesegyház sz. Emmerám tiszteletére van szentelve, arra a feltevésre vezetett némely történészt, hogy e templom létesítését Gizellának, ki Regensburgban sz. Emmerámnál nevelkedett, tulajdonítsa; figyelmen kívül hagyták azonban, hogy a nyitrai egyház 828-ik év körül Adalram szalcburgi érsek által szenteltetett fel, s a kath. anyaszentegyház kegyeletes szokásánál fogva fel kell tennünk, hogy a helyreállítás alkalmával egyszerűen visszaállították a régi patrocíniumot.

A „vendégek“ Nyitrán.

Sz. István uralkodásának kezdetén már számot tevő gyülekezet lehetett Nyitrán az idegenből bevándorolt úgynevezett „vendégek“-ből. E gyülekezet sz. István idejében kétségen kívül tetemesen megnövekedett az idegenek által, kiket hire s óhajta az országba vonzott. Ez idegenek történelmünkben „hospites“ = „vendégek“-nek neveztetnek, s azoknak is tekintettek a magyar nép körében: a király védelme alatt, a király vendégei voltak tulajdonképen a nyitrai vendégek, s neki is adóztak. Erre nézve Pauler Gyula idézett munkájában ¹ írja: „Sokkal számosabbak voltak azok (t. i. a bevándoroltak), a kik kard helyett a béke mesterségeivel jöttek, parasztok, kereskedők, mesteremberek, hogy a magyar földön új hazát keressenek“; és ismét: „A vendégek tehetségükhöz képest, hol bizonyos munkát teljesítettek, hol — leggyakrabban — bizonyos czuzst, néhány denárt, füstpénzt fizettek.“

Történelmünkben a vendégek még a következő századokban is mint a honfoglaló magyar-

¹ I. 79. l.

tól megkülönböztetett, s bizonyára saját szervezettel bíró gyülekezet fordulnak elő. Így 1156-ban Martyrius esztergomi érsek, I. János nyitrai püspök jelenlétében, Bratka barsmegyei községben templomot szentelt, s Eusidinus alapító és javadalmazó kéretére a templomhoz mint plebániához három községet osztott be, úgy: mint Bratkát, a hol a templom állott, továbbá „villam Léva cum conventu hospitum ibidem commorantium“ v. i. a második volt Léva község az ott lakó vendégek gyülekezetével, és a harmadik Vith község.¹

III. Béla király 1238-ban fölötte nagy szegénységben találta a szkalkai Sz.-Benedek-rendű szerzeteseket, felsegélyésükre tehát adományozta nekik Geszte várföld felerészét; e várföldről mondja, hogy felerészben a várbelieké (Trencsén), s felerészben a várbeli (castrum) vendégeké volt.²

Hasonló helyzetet tüntet fel Nyitrán IV. Béla adománylevele. Azokat, kiknek érdemeit jutalmazza, nevezi „Cives Castri Nitriensis“, a nyitrai várerőd polgárainak; s a királyi földeket adományozva mondja: „a mi nyitrai vendégeinknek“, „hospitibus nostris Nitriensibus“; a nyitrai káptalan jelentésében a királyhoz azokról, kik az adományozott birtokba bevezetettek, írja: „Hospitum vestrorum de Nitria“, v. i.: „a Ti nyitrai vendégeiteké.“ Mindezekből kétségtelen, hogy a nyitrai várerődben, v. i. a mostani felső város-

¹ Memoria Epp. Nitr. 157—158. 11.

² U. o. 170. 1.

ban lakó polgárok még negyedik Béla idejében is, a várőrségtől és a várjobbágyoktól különálló szervezett gyülekezetet képeztek. Különben IV. Béla ugyanott egyenesen mondja, hogy a fegyveres kíséretet a tengerig neki a nyitrai polgárok a maguk köréből adták, s éberségüknek és védelmüknek tulajdonítja, hogy a tatárok be nem vehették a nyitrai várerődöt, s így a vidék népe, mely ott menedéket keresett, a tatárok dühét elkerülte. A nyitrai polgárság ezek szerint elég számos volt, és jó szervezettel birt.

Az előadottak szerint a vendégek, a külföldről bevándoroltak, már Géza alatt kezdtek Nyitrára gyülekezni; sz. István szívesen látta a jövevényeket a műveltebb nyugatról, „mert tőlük tanulhatta meg a magyar, mi divatozik külföldön.“¹ Nyitrára a vendégek főképen Németországból jöttek, onnét, a honnét a hittérítők. Azért mondja Dedek Crescens Lajos úr is a Monografiában, hogy sz. István idejében Nyitra város lakosai magyarok és németek voltak. Sz. István kormányzásának irányát s törekvéseit tekintetbe véve nem lehet kétséges, hogy még az ő idejében szervezkedtek Nyitrán a királyi vendégek polgári közösséggé, s a tekintélyes szabadság, melylyel a nyitrai polgárok IV. Béla szerint már az ő adománya előtt birtak, legalább jó részben sz. Istvántól származhatott, ki Esztergomot, Fehérvárt stb. városokká szervezte.

A zobori apátság 1111. évi okmányából ki-

¹ Pauler Gy. i. m. I. 78. 1.

tetszőleg már sz. István idejében Nyitrán nagyobb és kisebb vámok voltak, melyektől a jövedelem harmadrészét a király sz. Ipolynak, a zoborhegyi kolostornak adományozta. Az 1113. évi zabori apátság birtokmegállapító okmányában „Trebisc“ erdőről mondatik, hogy fele sz. Ipoly zoborhegyi apátságé és fele Nyitra városé; s ugyancsak Staul községről, Nyitra szomszédságában, mondatik, hogy egy része sz. Ipolyé, másik része Kozma ispáné (comes), s harmadik része a „cubiculáriusoké“ és „suburbanusoké“, alvárosiaké. Mindezek oly összefüggésben hozatnak fel, melyből következtetni lehet, hogy midőn sz. István a zoborhegyi apátságot javadalmazta, ugyanakkor a nyitrai királyi vendégekről is némi adománynyal gondoskodott.

Nyitra város közigazgatásának kezdetét az előadottak alapján bizvást sz. István idejére tehetjük. Voltak a polgároknak szabadságaik, kellett lenni szervezett önkormányzatuknak is, a szabadságok kezelésére és értékesítésére, a polgárok külön érdekeinek védelmére és érvényesítésére; volt a polgároknak birtokuk, kellett lenni előljáróságnak, mely azt kezelje, hasznosítsa és védelmezze. Péter király, sz. István utódja a trónon, szerencsétlen elkapatottságában a panaszos magyarokat azzal fenyegette meg, „hogy ezentúl még falusi birót is németekből tesz“;¹ ebből következtethetni, hogy már sz. István alatt a falusi községeknek volt birájuk: annál bizto-

¹ Pauler Gy. i. m. I. 102. l.

sabban föltehetni, hogy Nyitra városának volt bírāja, s mint másutt a városokban, oldala mellett tanácsosok.

Önkormányzatuk kezdetben szűk keretben mozoghatott, a polgárok belső ügyeit intézték, s jogaik és szabadságaik védelmét képviselték a várispán előtt; új jogok, szabadságok szerzésével azonban idő folytán jelentékenyen tágult. Nyitra-vármegyének s Nyitrának királyi főkormányzója a várispán volt, ő gyakorolta udvarbirája által a szorosán vett birói és büntető hatalmat, mint IV. Béla szabadságlevele tanúsítja. Kálmán király fent hivatolt 1111-ik évi okmányából látjuk, hogy a várispánok elég sűrűn váltakozhattak, mert a 12 tanu közt is Una és Bacha Nyitrán lakó volt várispánok fordulnak elő, és sz. István idejében volt várispánnak, Buquen-nek, két fia. De előfordul a tanuk közt utolsó helyen Peregrin bíró is, „Peregrin iudex“, ki a várispán udvarbirája lehetett az időben. A polgár-vendégek birájára azért nem gondolhatunk, mivel még IV. Béla is a polgárok köréből választandó előljárót „villicus“-nak, községi előljárónak nevezi. Feltűnő a hivatolt Kálmán-féle okmányban, hogy a tanuk és az eskü-segédek között nem fordulnak elő polgár-vendégek; a kanonokokon és papokon kívül, a mennyiben megállapítható, csupa előkelő = „optimates“, magyar emberek voltak tanúk, minek magyarázatát abban leljük, hogy ezek a családjaikban fenmaradt élő hagyomány folytán tanuskodhattak legbiztosabban sz. István adományáról.

Hazánk mostoha viszonyai, a sok kül- és belháborúk elemésztették régi okmányainkat; elpusztult a nyitrai káptalan régi levéltára: nem lehet csodálni, hogy oly kevés adattal birunk Nyitra város közigazgatásáról sz. Istvántól IV. Béla királyig. Pedig a város folyton fejlődött, s IV. Béla idejében lakosai már elég megizmosodott polgári testületet képeztek, mely a fegyverforgatásban is kitűnt.

Nyitra IV. Béla alatt.

Nyitra város közigazgatásának írója a Monografiában, IV. Béla király szabadalom- és birtok-adományozó levelét a város részére, latin nyelven közli, minek a mai viszonyok közt már kevesen tudják teljes hasznát venni. Azért tartalmát itt közlöm. A nyitrai polgárok érdemeit vázolva, amelyekről már fentebb volt szó, felemlíti, hogy a nyitrai polgárok nagy állhatatos kérelmére „instantissimis petitionibus . . . inclinati“, nekik a fehérvári polgárok szabadalmait adományozza, hogy t. i. a közülők való előljáró — villicus — tizenkét esküdttel ítéljen a pénzbeli peres ügyekben, polgáriakban és fenyítőügyekben — causas . . . civiles et criminales —, s a nyitrai polgárok ne tartozzanak megjelenni más bíró ítélőszéke előtt; de ha nehéz kérdésekben nem tudnának dönteni, a király vagy tárnokmester elé terjesztendő az ügy igazságos ítélelhozatal végett. Az ország ellenségei ellen kötelesek tizenkét fegyverest állítani a király zászlója alá. S hogy számuk növekedjék, engedélyez nekik a várerődben — in ipso Castro — szabad piacot minden keddi napra, úgy hogy a vásárosok áruikat adómente-

sen — sine aliquo debito tributi — szállíthassák oda és vissza. Végre kijelenti IV. Béla, hogy nyitrai vendégeinek adományozott királyi földet, melyek tényleges birtokába rendelkezésre Ivanche-fia András ispán — comes — a nyitrai káptalan hiteles bizonyosága mellett bevezeti őket.

A királyi földek adományozásáról e rövid említésen kívül nem ismerünk más a birtokot tüzetesen megjelelő királyi adományozó oklevelet; valamint nem birjuk azt a megbízó levelet sem, melyet a nyitrai káptalan állítása szerint, IV. Béla király a káptalanhoz intézett; de birjuk a nyitrai káptalannak a királyhoz intézett részletes jelentését a birtokba való bevezetésről. Ebben a határok nagy pontossággal soroltatnak fel, s a meny nyiben most megállapítható, azok a királyi földek nagyban jelenleg is a nyitrai polgárok birtokában vannak, csakhogy a birtok nagy része idő folytán a felső- és alsóvárosi polgári házak közt felosztott, s az illető házak a legutóbbi nagy átalakulásig (1848) a hozzájuk tartozó birtokkal, vagy ha ez zálogban volt, az ahhoz való joggal kerültek adás-vétel alá.

A birtok-felosztás a polgári házak közt oly időben történhetett, midőn a polgárok nagyobb része már nem az erődítmények által szűkre szabott felső-városban, hanem az egykori külvárosban — suburbiumban — lakott. A múlt században Gusztényi püspök (1764—1777.) elkészíttette a felső város földkataszterét, mely szerint sokkal több felső városi házhoz tartoztak földek, mint

jelenleg jogositványok a közös polgári erdőhöz; Szörényi László felszentelt püspök és szentéletű nyitrai kanonok (1709—1752.) pedig feljegyezte, hogy szemeláttára több kanonoki házat a felsővárosban várvédelmi szempontból leromboltak, úgy hogy nem maradt annyi háza a káptalannak, a hány kanonokja volt.¹ Mellesleg még felemlítem, hogy a nyitrai káptalannak is volt földje Davarcsányban, s IV. Béla király, hogy az egész Davarcsányt a nyitrai polgároknak adományozhassa, a káptalannak cserében Podluzsányban adott királyi várföldet.²

A nyitrai káptalan részletes jelentése a a „nagyméltósága“ — „Excellentissimo“ — Béla királyhoz a végrehajtott beiktatásról, melyet a király adományozó-levélileg örök időre megerősített, a Nyitravármegyei Monografia 511-ik lapján röviden felhozatik azzal: „A városi határt a beigtató oklevélből ma már igen bajos megállapítani.“ Igaz, hogy a határjelző körtefa, görbe fűzfa, a három nyárfa stb. már réges-régen nem léteznek; a szomszédos várjobbágyok is más birtokosoknak engedtek helyet; az erdők és utak a lefolyt századok alatt nem csekély változást szenvedtek: de a ki a nyitravárosi mostani határt tüzetesen ismeri, s a régi határjárások szokásaiban tájékozott, úgy találhatná, hogy amint fentebb már állítottam, nagyban Nyitra város ma is

¹ Szörényi L. Lectori könyvecskéje.

² L. Vagner: Adalékok. 377. l.

a IV. Béla királytól nyert földterület birtokában van, akár Davarcsányt, akár a köröskényi vagyis a két Köröskény közti földet, akár a városhoz közvetlenül fűződő birtokot tekintjük; de ennél nem szabad a kiinduló pontot „a zobori alsó vil-lák“-nál keresni, hanem Tormossal szemben a Nyitra folyónál, körülbelül ott, a hol ma is a nyitrai alsó rétek kezdődnek. A Hid-utca az adományszórt területen kívül feküdt, s jogállásra Györkkel és Váraljával egy sorba van helyezve az 1626. évi püspökségi Urbáriumban. Az Alsó-Zobor, régenten Csicsó-István-hegy, az alatta el-terülő földdel és réttel a „Nyáras-kútig“, Sindol-káig, és Kis-Tormos a Márton-domb alatt, a nyit-rai káptalan birtoka volt már akkor; Nagy-Tormos, a jelenlegi Tormos pedig a nyitrai püspökség birtokát képezte. A beírtató okmány határjelölése még ma is meglehetősen nyomon követhető.

Egy részlet különösen figyelemre méltó. Nyu-gatról visszatérőben a várjobbágyok Párútcá ha-tára mentén jöttek „Chypani“ hegyre, a későbbi Akasztófa-, mostani Rákóczy-dombra, hol határ-halom volt; onnét lemenve azon a vonalon, mely jelenleg is a várost a Párútcától elválasztja, kö-zeledtek „Nyitra városához“, a mostani Alsó-Pa-lánkhhoz, Balasey, Petros fiának, várjobbágynak, kúriájához; innét Vadas várjobbágy palotája — „Palatium“ fölött, — alighanem a régi Lieszkov-szky-kávéház, most Frischer-ház fölött, haladt a határ két templom között, bold. Szűz Mária és sz. Mihály temploma közt; azután leszáll — (t. i.

sz. András-Dombról) — a nyitrai egyház v. i. püspökség földje felé (Györk, később Gyürk és Gyürki), — „s a külvárosból — suburbium -- jön Nyitra folyóhoz“, s ezen át érkezik a kiinduló ponthoz.

E határjárási részletből következtetni lehet, hogy Nyitra akkori külvárosa, a jelenlegi alsóváros, IV. Béla király idejében véd-fallal, vagy palánk-cölöp-védművel még nem birt, másként azt okvetlenül fel kellett volna említeni. Nevezetesen a határjárási részletben még az, hogy a határvonal két templom között vonult át, sz. Mihály és a bold. Szűz Mária templomai között. Sz. Mihály temploma az András-dombon ma is létezik; egykoron temető-kápolna lehetett, melyet rendszeren sz. Mihály arkangyal tiszteletére szenteltek. Az András-domb néhány év előtti leásatása, valamint a Takarékpénztár s a szomszéd házak építése alkalmával nagyon sok emberi csontmaradványra akadtak, mi által igazolást nyer a vélelem, hogy ott volt Nyitra legrégibb temetőhelye, talán addig, míg nem helyezték át a déli palánk alá, a jelenlegi Palánk-utca alatti területre, a hol most is a fájdalmas sz. Szűz szobra a volt kegyeletes helyet jelzi. A szobor és az átellenes dombon fekvő Palánk-utca közti területen még 1850. körül láthatók voltak sirdombok és mellettök fakeresztcskék. Magától értetődik, hogy régi szokás szerint, sz. Jakab piébánia-templomban és körülötte, — a városház melletti téren,

ahol a magyarok Védőasszonyának szobra áll — szintén temetkeztek a plébánia alapítása idejétől.

Bold. Szűz Mária temploma, mely a városi határvonalon kívül, sz. Mihály templommal szemben feküdt, a régi Szent-Ferenc-rendi kolostor temploma volt, azon a helyen, a hol a káptalani „Barát-pince“, a nép nyelvén „Nagy-pokol“-féle ház áll, a Pokol- és Gyürki-útca találkozásánál a 23. sz. ház. Ezt azért hozom fel most röviden, nehogy tovább terjedjen a Monográfiába is bekerült tévedés, mintha a régi Szent-Ferenc-rendi Bold. Szűz Mária-templom a Mária-hegyen volna keresendő.

Különös figyelmet érdemel a IV. Béla király által engedélyezett vásárjog és szabad piac indokolása: „hogy a polgárok száma felszaporitassék“ — „ut eorum (civium) numerus augeatur“. Ez indokolásból lehet következtetni, hogy a király akkoron a polgárok számát nem találta elég nagyoknak az adományozott szabadalmak gyakorlati érvényesítésére és a városra háramlott kötelmek állandó teljesítésére. Sokat megmagyaráz ez Nyitra későbbi történetéből. A király jó szándéka vagy épen nem, vagy csak kisebb mérvben ment teljesedésbe: a városi polgárság száma nem igen szaporodott, legalább nem oly mértékben, hogy a várispáni hatalmaskodás ellenében jogait és szabadalmait kellőképen megvédhette volna. Talán a városi polgárság sem sietett nagyon új vendégek befogadásával, nehogy a nyert földbirtok haszna többek közé oszoljon meg. Lehetne ugyan arra

is gondolni, hogy a védett felső-városban nem találván már helyet, a város többi területén biztonság hiányában nem igen akartak letelepedni új vendégek.

De e feltevést kizárja IV. László király alább bővebben tárgyalandó intézkedése. Midőn u. i. 1288-ban IV. László király a „közvetlen tulajdonához” tartozó várost minden jogaival, birtokaival és hasznaival a nyitrai püspöknek adományozta, egyuttal a püspököt külön felhatalmazta a városi birtokra új vendégeket meghívni, letelepíteni, s azok szabadságait megszabni; miből következik, hogy a város nem felelt meg a királyi várakozásnak, IV. Béla célzatának megfelelően nem törekedett felszaporítani a polgárság számát, s azért IV. László király a város új urára, a nyitrai püspökre bízta a város tovább fejlesztését, a lakosság növelését.

Nyitra mint püspöki város.

A fehérvári polgárokéhoz hasonló szabadalmak Nyitrán jórészt csak papiroson voltak meg. Nyílt szavakkal vallja ezt IV. László király 1288-ban kelt adomány-levelében, melylyel királyi jogát Nyitra városára, átruházza Paska nyitrai püspökre és utódaira a püspökségben. Paska már akkor, midőn még csak az egyházi kisebb rendeket birta, bizalmas embere volt V. István királynak (1270—1272.), IV. László király atyjának, s úgy annak, mint később fiának, feláldozó odaadással hive volt. Különösen midőn IV. László király követségében eljárta Rudolf császár fiánál, az osztrák hercegnél, visszatérőben a király ellen felbőszült kúnok kezébe került, kik teljesen kifosztották, ruháját lehúzták, s békóba verve több napon át börtönben sanyargatták; őt testvérét, több rokonát, szolgálait, — összesen 18 személyt, — kegyetlen embertelenséggel megölték.

Kárpótlásul a károsodásokért és szenvedésekért, s egyéb nagy érdemeinek jutalmazására, IV. László király Nyitrát jogaival és hasznaival, s azzal a birtokkal, melyet a polgárok IV. Béla alatt „birtak“, -- a mely tehát úgy látszik idő

közben csorbulást szenvedett, — Paska nyitrai püspöknek és a püspökségben utódainak adományozza, a királyi jogot és jövedelmet a püspökre ruházza át; a nyitrai püspökök egyúttal felhatalmaztatnak a nyert *királyi földek haszonélvezetére új vendégeket* befogadni, szabadalmaikat meghatározni, s a szokásos jövedelmet és évi censust tőlük beszedni.

Ezek után következik az emlékezetes nyilatkozat, melyre a fentebbiekben céloztam; a király u. i. a nyitrai vendégeket, polgárokat, kivessi — tehát újra! — a nyitrai várispán hatalma alól, melyet az „*kevéssé igazságosan tényleg, de jogellenesen gyakorolt*“, s alárendeli őket „a nyitrai püspökök joghatósága alá, örök időkre.“¹

A királyi hatalom, mely a nyitrai polgároknak a fehérvári polgárok szabadalmait engedélyezve, Nyitrát királyi várossá avatta, az imént idézett adománylevél erejével püspöki várossá tette; a várispán erőszakos hatalmaskodása ellen a polgároknak a nyitrai püspökben közvetlen védelmet biztosított; a terhes kötelezettséget, háború esetén — pedig mily gyakori volt az! — tizenkét fegyverest állítani a király zászlaja alá, áthárította a püspökre, mint a város urára: s a városi polgárság számának növelésére megadta a lehetőséget azon felhatalmazásban, hogy a püspök a városnak adományozott királyi földek

¹ Az adománylevelet közli a „*Memoria Epp. Nitr.*“ 208. s k. II.

haszonélvezetére új polgárokat befogadhasson, mi által a szűkkeblű önzést a város fejlődésének előnyére kizárta.

Mennyire szolgált e változás Nyitra városának hasznára, egyébtől eltekintve, a következő századok viharaiiban mutatkozott. A város ismételtén majdnem egészen kipusztult, s mint Tagányi Károly történész úr évek előtt egy nyitrai ujságlapban közlé, alig maradt annyi lakója, a mennyi elég lehetett volna egy jóra való falu alkotására; a nyitrai püspök pedig nagy erőfeszítéssel s nem kisebb áldozatokkal, mindenünnen szerzett új lakókat a város benépesítésére és helyreállítására.

A nyitrai püspök örökösének és védelmének köszönhető főképen, hogy a IV. Béla király által Nyitra városnak adományozott földbirtok a századok viharaiiban alig szenvedett csorbulást. A „Nyitra közigazgatása“ című cikk írója felemlíti, hogy „Nyitra városának IV. Bélától nyert jogait és szabadalmait megerősítették Korvin Mátyás és I. Ferdinánd királyok is“; ezen királyi hiteles átiratok nem érintették a püspöki jogot Nyitrára, hanem az okmány hiteles voltán túl, főképen a szerzett földbirtok védelmére irányultak. Hogy Nyitra jogállapotán és a püspökséghez való viszonyán ezek az átiratok semmit sem változtatnak, abból is következtethető, hogy a nyitrai püspökök közbenjárására történtek; legalább Gergely nyitrai püspök kezében volt I. Mátyás király okiratának eredetije, s az ő kéretére írta

azt át a nyitrai káptalan 1492-ben, és pedig szerencsés előrelátással, mivel az eredeti okirat később elhamvadt.¹

Amint a nyitrai püspökök közreműködtek IV. Béla király adománylevelének királyi átíratásában és megerősítésében, épen úgy gondjuk volt reá, hogy IV. László királynak Paska püspök és utódjai javára kiállított adománylevelét a későbbi királyok átírják és megerősítsék. Így tett Róbert Károly 1323-ban, Nagy Lajos 1364-ben.²

Az adománylevelek királyi átíratásának és megerősítésének történeti és jogi mérlegelésére figyelemre méltó példa az, melyet „Nyitra közgazgatása“ t. írója a 448—449. ll. felhoz, ha egybevetjük a „Memoria Epp. Nitr.“ 357. lapon közöltekkel. Nyitra város IV. Bélától nyert adománylevelét megerősíti II. Ferdinánd király 1632. év május hó 5-én, s ugyanez a király ugyanabban az évben, ugyanazon a napon megerősíti Telegdy János érsek, a nyitrai püspökség kormányzójának Nyitra város javára kiállított szabadsomlevelét, mi által a király elismeri a nyitrai püspök földesuri jogait; III. Ferdinand király 1637-ik év május hó 4-én megerősíti Nyitra városának IV. Béla királytól nyert jogait, s ugyanez a király ugyanabban az évben, s ugyanazon a napon megerősíti Telegdy szabadsom levelét, mely azon túl a város jogviszonyainak alapját képezte. E szabadsom levélre későbbben még visszatérek.

¹ Memoria Epp. Nitr. 301. l.

² Memoria Epp. Nitr. 212. s k. ll.

A vizsgálódó előtt feltűnhetik, hogy Nyitra polgárai IV. László király adománylevele ellen, mely által a királyi városból püspöki város lett, hiteles helyen nem éltek ellenmondással vagy jogfentartással, miből arra lehet következtetni, hogy a polgárok tényleges állapotán IV. László király intézkedése *előnyös* változást idézett elő, melybe készségesen belenyugodtak. Befolyással lehettek a polgárokra azon 1288-ban még élénk emlékezetben volt gyászos csapások, melyek a várost 1271-ben és ismét 1273-ban Ottokár cseh király bőszült seregei részéről érték. Mind a két esetben elfoglalták Nyitrát, kirabolták, felgyújtották a várat, székesegyházat és a várost. A második elfoglalásról fel van jegyezve, hogy a püspök és káptalan futással mentették meg életüket: „a lakosok közül pedig sokan a székesegyházban kerestek menedéket. De az ellenség ide is betört. Vagy ötven embert megöltek; a csecsemőket lábaiknál kapták fel és vágták a templom oszlopaihoz.“¹ S a siralmas csapások után alig találkozott valaki, a ki a tönkretett *királyi városnak* és kifosztott polgárainak segélyt hozott volna: a királyt saját ügyes-bajos dolgai foglalták el teljesen; a várispán pedig, kinek hatalma alól nem oly régen vonatott el a város, IV. László király fentidézett okmánya szerint, nem volt barátja a városnak, sőt még jogtalanul erőszakoskodott is rajta.

¹ Vagner J.: Adalékok a nyitr. sz. káptalan történetéhez. 48. l. 3.

Nyitra város statutiója ellen, 1248-ban, a nyitrai káptalan azonnal a zoborhegyi konvent előtt jogfentartással élt, s tudjuk, hogy régi javadalmai és jogai sértetlenek maradtak. Paska, nyitrai püspök, Erzsébet királynétől Nagy-Köröskény királynői községet nyervén ajándékba, midőn IV. László király azt csegi Erne komesznek adományozta, Paska püspök 1297-ben letiltó ellenmondást vetett közbe ugyanazon király ellenében, a ki neki Nyitrát adományozta, és pedig teljes joghatálylyal, mert ama község az 1334-ben bekövetkezett eladásáig a nyitrai püspökség birtokában maradt. Hasonló tiltakozást, vagy ellenmondást IV. László adománylevele ellen tudtunkra Nyitra város sehol sem emeit.

Alig éledt föl Nyitra a csehek 1271. és 1273-ki pusztításaiból, a csapások végtelen sora érte a várost az Árpád-ház kihaltával. A versengések a magyar trónért vészes pártoskodást idéztek elő. Trencsényi Csák Máté, a hatalmas kényur, ellensége volt Róbert Károly királynak, s azért János nyitrai püspöknek is, ki a király kedves és bizalmas embere volt. Csák Máté izzó gyűlölettel, s megvadult kegyetlenséggel pusztította a püspök jószágait. Fékevesztett dühét Nyitrán, a püspöki városon, különösen akkor tölté ki, midőn az 1311. július 6-án Gentilis bibornok, pápai követ által Pozsonyban a Csák Máté ellen kimondott kiközösítést a nyitrai püspök is kötelességszerűleg egyházmegyéjében kihirdette. Borzasztó volt a bosszúállás, melyet Csák Máté kevélységében és

megátalkodottságában a püspök ellen gyakorolt. Mihályfi Simont, a Kacsuk nemzetségéből, összes fegyveres népével Nyitra ellen küldötte, — ő maga a közelben maradván. Simon Nyitra várost csalárdsággal foglalta el, mindent felpredálván, felgyújtotta, mely tűzvészben a várossal együtt a kanonokok házai is leégtek; a falakat, a tornyokat földig romboltatta, s tömérdek, mintegy két ezer márkányi kárt okozott.

Ugy látszik a nyitrai püspök egy ideig bizonyos modus vivendi-t iparkodott tartani Mátéval; de ez tűrhetlenné tette az állapotot, s a püspök elmenekült Nyitráról nagy bosszúságára Máténak, ki ennek következtében a püspöki várat ismételten felgyújtatta, s aztán földig rontotta. Felgyújtották a székesegyházat, melynek nemcsak a tetőzete égett le, hanem a tűzvész elpusztította belsejét is: odaégtek ekkor a templomi drága szerelvények, a könyvek, a székesegyházban őrzött levéltár, elolvadtak a harangok is; feldúlták sz. András és Benedek sírhelyét, szentségtörő módon bántak ereklyéikkel, s az ezüst koporsót, melyben elhelyezve voltak, elrabolták.

A földig leégett városnak Máté később megengedte az újra építkezést. E végre hat évi szabadságot, úgy tetszik, adómentességet adott az építkező lakosoknak — a püspök kontójára (!). Az építkezőknek ő adta el a fát pénzen — a püspökségi erdőkből; mert saját csatlósait rászabadította a püspökségi erdőkre, oly felhatalmazással, hogy nyomban megölhessék azokat, kik

nekik ellenszegülnek. Pór Antal úr nem alaptalanul céloz arra, hogy a *zsákmányolás* szó *Csákmányolásból* származhatott s ment át a közhasználatba.¹

A kalocsai zsinaton 1318-ban újra kihirdették a kiközösítést Csák Máté ellen. E nevezetes okmányban János nyitrai püspök részletesen felsorolja Csák Máté gonosz tetteit. A többi közt az is fordul elő, hogy Nyitra felpredálásánál öt lakost öltek meg; más alkalommal elhajtottak Nyitráról hetven ökröt, s nem adtak kárpótlást stb., stb. Figyelemre méltó e részlet: „Miklóst, gazdagabb jobbágyunkat, *nyitrai bírót* — villicum — elfogatta — t. i. Csák Máté, — s rágalom alapján kicsikart tőle száz márkát”.² Ez az első nyitrai bíró, kit névszerint felemlítve találtam.

I. Napoleon az ellene kimondott egyházi kiközösítés után mondta, hogy annak folytán nem hull ki a fegyver katonái kezéből, s tudjuk, hogy nem sokára az orosz hó- és jégmezőkön I. Napoleon katonáinak a kezéből kihullott a fegyver. „Isten malmai lassan bár, de biztosan őrlnek.” A töméntelen gonoszságai miatt kiközösített Csák Máté hatalma is nemsokára megrendült a rozgouyi csatában 1312. június 15-én. S habár még e csata után is vad bosszút gyakorolt a nyitrai püspökön, ki úgyszólván a vérengző oroszlán tor-

¹ Pór Antal: Magyar tört. életrajzok. 1887—8. Csák Máté.

² Batthyány: Leges Eccl. III. 163. s k. II Fejér. C. D. H. 8. II 168—183. II. — Memoria Epp. Nitr. 231. s k. II.

kában volt, mégis hatalmának köre mind összebb szorult: élelmes hivei kezdték elhagyni; szerzeményeik biztosítására keresték a király kegyét, úgy hogy az utolsó időben halála előtt, mely 1321. marc. 18-án bekövetkezett, már meglehetősen csendes ember volt.

Nyitra ujra fellélegzett. A borzasztó csapások sebei a püspök gondozása alatt behegedtek; a pusztítás nyomai lassan eltűnedeztek: s rendezett viszonyok helyreálltával a polgárok jóléte is emelkedni kezdett.

Mint Csák Máté korára vonatkozó adat említhető az, a mit Dedek Crescens Lajos ur a Monografia 542. lapján említ: „1374-ben pedig I. Lajos király megerősíti Smaragd mester adományát, mely szerint a nyitrai egyház kapta volt Püspökin, Naszticon, Storavon és Kis Pogrányban birt birtokait.“ Minthogy ez a nyitrai káptalan szerzeményes birtokai között említettetik, az a látogatja, hogy a nyitrai káptalannak is volt része az adományban, holott a káptalant nem illette: az *egyház* alatt, melynek szól az adomány, kizárólag a *püspökség* értendő. Kifejezi ezt az adomány-levél határozott szavakkal ismételten; így a többi közt mondja: „contulisset Ecclesiae Nitryensi beat. Emerami, Zorardi et Benedicti et per consequens *Episcopatus* Jure perpetuo.“¹

¹ Az okmányt a kápt. levéltárból közli Vagner J.: Adalékok sat. 397. s. k. II. Az adomány-levélben *Smaragd* helyett következetesen *Semragd* áll, s *Storavon* helyett

De feltűnt nekem e birtok-okmányban egy más körülmény, mely miatt azt külön szövé teszem. I. Lajos király ugyan 1374. febr. 2-án erősíti meg az adománylevelet, de ez még 1322-ben sz. Sziksztus napján kelt, s ekkor, mint látszik, János nyitrai püspök a birtokokat már békésen birta is; ebből következik, hogy az okmányban említett megegyezés Semragd mester és János nyitrai püspök közt, nem sokára Csák Máté halála, 1321. márc. 18-ka után történhetett. Trencsénmegyei Semragd komesz, Ádám fia, (Adamóci?), gyengeség miatt személyesen nem jelenhetvén meg az esztergomi káptalan előtt, hiteles tanunak kiküldetését kérte, ki előtt nem az ősi, hanem szerzeményes birtokairól bevallást tehesen. A káptalan a bevallás felvételére Iwanka nevű teljesen megbízható javadalmas karpapját küldötte ki. Semragd a bevallásban Püspökit (Biszkupicot) és Nasticot Trencsénvármegyében, Horowot Barsvármegyében és Kis-Pogrányt Nyitravármegyében, a nyitrai püspökségnek adományozza, csak, János nyitrai püspök előzetes beleegyezésével, a pogrányi szőlő használatát kötvén ki magának élte végeig. János nyitrai püspök ellenben kötelezte magát, hogy békés birtoklásba lépven a nyitrai egyház az adományozott községeknek, Semragdot életében és halálában, továbbá fivérét, rokonait, s utódait, tehetségéhez képest mindennemű kedvezményben, előnyben és védelemben fogja részesíteni.

Horow, melyet a kir. megerősítés előtt régen, még 1333-ban Meskó püspök a székesegyház építésére eladott.

Ez úgy hangzik, mintha Semragdot, fivérét és rokonait, valami veszély fenyegette volna, mely ellen védelmet a nyitrai püspöknél keresett. Talán nem téves a föltevés, hogy Semragd komesz Csák Máté pártján állott, s ez uton szerzett sok birtokot: a ki annyit tudott adományozni, annak sokkal kellett birnia! Trencsénmegyei volt, s az adományozott Püspöki és Nastic Bán közelében fekszik, mely Csák Máté birtoka volt. Tudjuk a kalocsai kiközösítő levélből, hogy midőn nemes Vörös Ábrahám saját és a nyitrai egyházban eltemetett testvére lelki üdveért a két Keresnyében Szkacsán mellett, mely püspöki birtok volt, 50 telket adományozott a nyitrai egyháznak, Csák Máté azonnal, amint erről értesült, a jobbágyokat elhajtotta báni birtokára, a jobb épületeket és házakat szintén átszállíttatta ugyanoda, tűzzel pusztíttatván el a többit. Ha tehát Semragd komesznek szerzeményes birtokai voltak Bán közelében Csák Máté halála idejében, e körülmény magában már elégséges bizonyíték arra nézve, hogy a kényúr hiveihez tartozott, s ennek halálával alapos aggodalom szállhatta meg övéinek jövője iránt. Sőt az egész egyezményes ügyletet tüzetesen vizsgálva, s különösen azt a körülményt mérlegelve, hogy az adomány ellenében a Csák Mátéhez mindenesetre közel állott család pártfogását és védelmét János nyitrai püspök vállalja magára, és sem örökös hiányról, sem a lelki üdvről nem tétetik említés, az adományozás a

nyitrai püspökségnek nyújtott kártérítés szinétével bir.

Különben a Nyitrán beállott rendezett viszonyokra, és a város meglehetősen gyarapodására lehet következtetni az 1332—37. évi pápai tized-jegyzékekből is. Ezekben Nyitra alatt a következő bejegyzés fordul elő: András sz. Jakab plébánosa fizetett 17 garast; Farkas — „Farcasius“ — sz. Mihály plébánosa fizetett 12 garast; János a hegyről ¹ fizetett 10 garast; Péter sz. Királynál ² fizetett 4 garast. ³ Később csak egy plébánia volt az alsó városban, sz. Jakab apostol plébániája a városház melletti téren, ahol jelenleg a magyarok „Nagyasszonyának“ szobra áll. Az 1332—37-iki pápai tizedszedéskor azonban sz. Mihály templomnál is volt plébános, s azonfölül Nyitra közelében még két templomnál lelkészség: a Máriahegyen, és Párútcán; ezek a papok u. i. nem soroltatnak fel „plébános“ jelzővel, mint a többi kettő, azért úgy vélem, hogy egyszerű lelkészek voltak. Ha az elsoroltakhoz még hozzávesszük a Szent-Ferenc-rendieket Szűz

¹ „Joannes de Monte“ — a kézi jegyzékben hozzá van téve: „B. M. V.“; itt tehát Máriahegyi lelkészről van szó. Ugy látszik a jelzőt: „de Monte“, azért is használták, mert a város mellett volt más Szűz Mária templom is, t. i. a Szent-Ferenc-rendieké, a kik alamizsnából élvén nem rovatnak meg tizeddel.

² „S. Regis“, mialatt a párútcái sz. István templomot kell értenünk.

³ Mon. Vat. Ser. I. V. 1. 200 l.

Mária templomukkal, fogalmat nyerhetünk a hitek nagy számáról és buzgalmáról, illetőleg a lelki szükségleteiről, melynek kielégítésére ennyi templom és lelkész kívántatott. E következtetés lényegesen nem módosul az által, hogy Nyitrához egyháziilag meglehetősen vidék is tartozhatott akkoron, valamint az által sem, hogy a vári sz. Emmerám templom nagyobb részében le volt bontva, és az új sz. András és Benedek tiszteletére épülő templom még aligha volt egészen kész: mert a vidék, amennyiben a nyitrai lelkészek gondozásához tartozott, nem volt még oly sűrűn benépesítve, mint későbbi időben, a lelkészi tevékenységet tehát főképen a központ vette igénybe; a püspökről és káptalanról pedig nem tehetők fel, hogy az építkezés tartamára nem gondoskodtak volna az isteni tisztelet megszakítás nélkül való tartásáról a sz. Emmerám templomában.

A sz. Emmerám-templom átalakítva.

Csák Máté csatlósaival főképen a váron, és a várban épült székesegyházon töltötték ki dühögő boszújokat. Teljes pusztulás állott a szent helyen. A székesegyházat, vagy legalább annak még használható részét, úgy-ahogy bizonyosan helyreállították annyira, hogy benne isteni tiszteletet lehessen tartani.

Ezen építkezés tekintetében a következőkép áll a dolog. A sokat zaklatott János püspök 1327. végén, vagy 1328. első napjaiban halt meg, s azonnal utódot nyert a Piaszt hercegi családból származó Meskó-Mihály püspökben, Bolezló esztergomi érsek öcsésében.¹ A nyitrai káptalan Miklós örkanonok és Pál gradnai főesperes által 1328. évi január hó 13-án az esztergomi káptalan előtt, az egyházi törvények által reá rótt kötelménél fogva, Meskó püspököt letiltotta Kis-Köröskény püspökségi birtok eladásától, és Szobonya komeszt annak megvételétől.² Ez

¹ Megváltásására vonatkozó jellemző adatot I. Vagner J.: Adalékok sat. 7. l.

² Fejér C. D. VIII. 3. 308–309. ll.

okmány szerint Meskó már 1328. első napjaiban nyitrai püspök volt, s mint látszik, szabályellenesen akarta a püspökségi birtokot elidegeníteni, mi a káptalan tiltakozására szolgáltatott okot. A kérdésben forgó ügyet megvilágítja Meskó püspök kötelező bevallása az esztergomi káptalan előtt 1333. évi május 6-án. A püspök elöadja, hogy a király és az ország ellenségei székesegyházát teljesen lerombolták és elpusztították, s ő Isten segítségével szándékozik azt újra felépíteni, sőt a munkát saját költségén részben már meg is kezdte. Minthogy pedig Csanád esztergomi érsek érseki hatalmánál fogva megengedte neki, hogy a nyitrai püspökségnek Horo és Leveled barsi birtokait az egyházépítés befejezésére bizonyos összegben lekötthesse, s illetőleg eladhassa; ennél fogva megígéri az érseknek: hogy azt az egész összeget, a maga jövedelmeiből is hozzájárulva a költségekhez, az érsek és a nyitrai káptalan tudomásával a megjelölt célra fogja felhasználni. Azonfölül kötelezi magát, hogy azon esetben, ha a nyitrai püspökségtől megválnék, mielőtt az egész összeget a templomra fordította volna, az érsek és a nyitrai káptalan tudomásvételével a maga költségén, saját jövedelmeiből fogja helyreállítani az egyházat.¹

¹ Az eredeti az eszterg. kápt. lvtárában Capsa 67. fasc 6. Nr. 18. Az okmányban felsorolt két birtokon kívül, a köröskényi birtokot is eladta Meskó püspök, mibe a káptalan is az érseki engedélyezés után belenyugodott.

Helyreállításról szól ugyan Meskó püspök, de valójában új templomot épített a régi sz. Emmerám templom mellé, északi oldala hosszában, vagy két méternyi magasabb fekvéssel; de szentélye nem nyúlik annyira keletfelé, mint a régi templomé, s ez eredményezé, hogy a régi templom szentélyéből egy részlet tisztán maradt fenn román építészeti modorban, de az azt határoló diadalív már csúcsives, mivel attól kezdve a régi templom hajójának északi hosszoldalából egy rész az új templom kiépítésére használtatott fel. A régi sz. Emmerám templom fenmaradt részlete jelenleg az alsó templomtól fallal elkülönítve, egyházi szertárnak és kincstárnak használtatik; kétségtelen azonban, hogy a felső templom felépítése után még jó sokáig benne isteni tiszteletet tartottak: arra vall a még jelenleg is benne látható épített oltár, valamint az a körülmény is, hogy az okmányokban még sokáig sz. Emmerám templomról tétetik említés.

Az új templom góth, csúcsives stílusban épült; ennek nyomai láthatók most is a főoltár mögött, a régi ablakok külső alakjában, s kiválóan a padlási boltozaton. A góth stílusú templom átalakítása reneszánsz stílusra Telegdy János idejére teendő, (1619—1644.) midőn Bethlen Gábor ostroma alatt a templom félig rommá lett, s újra építtetése égető szükséggé vált; az átalakítás gróf Erdődy László Ádám püspök alatt nyert befejezést (1706—1736.), midőn II. Rákóczy Ferenc forradalma idejében újabb ostromlások következtében ismét nagymérvű

rongálást szenvedett. Ezen átalakításokkal egyidejűleg a jelenlegi alsó templom is kiépült, mi által a kettős-templom szembetűnőbb kialakulást nyert. Az alsó, v. i. inkább a valamivel mélyebben fekvő elő-templom, a márvány-oltár előtti márvány sorompótól a püspöki palotába benyuló, a felső templomra támaszkodó hosszfala nincs is egy vonalban, az ugyanazon sorompótól a régi sz. Emmerám templom-részlet felé folytatólagos fallal. Továbbá megállapított az is, hogy a felső templom déli hosszfala, amelyre jelenleg az alsó templom fent leirt fala támaszkodik, eredetileg vakolva és meszelve volt, mi nyilván mutatja az alsó templom azon részének későbbi eredetét. Ugyanezt tanúsítja Nyitrának képe is az 1580. körüli időből, mely az Akasztófa, mostani Rákóczy dombról felvéve, a torony mind a két oldalán a felső templom hosszú csúcsíves ablakait láttatja, melyek most az alsó templom által el vannak fedve, s illetőleg az alsó templom építése alkalmával befalaztattak, s helyettük egészen fent új, már nem csúcsíves ablakok alkalmaztattak.

Ez alkalommal nem foglalkozom a nyitrai székesegyház részletesebb történetével és leírásával, hanem visszatérek a Meskó püspök által építtetni kezdett templomhoz.

Amint nem tudjuk tűzetiesen meghatározni az építés kezdetét év és nap szerint, úgy nem tudjuk megállapítani azt sem, hogy mikor fejezték be. Meskó püspök 1334. végével, vagy 1335. elején veszprémi püspöknek kineveztetvén, utódja

lett F. Vitus de Castro Ferreo, v. i. Vasváry Szent-Ferenc-rendű szerzetes: valószínűnek látszik a hegyen végzett ezen nagyobb építkezés tekintetéből, hogy a székesegyház csak Vitus püspök alatt készült el teljesen.

Az új székesegyház már nem sz. Emmerám, hanem sz. András és Benedek tiszteletére szenteltetett fel. Megtudjuk ezt egy 1355-ben kelt okmányból, mely az országos levéltárban van, s melyre Dedek Crescens Lajos úr hivatkozik.¹ Szavai ezek: „Mocsk Kotesoi Itajsa fia, örökös nélkül lévén, a (nyitrai) székesegyháznak adta *Kotesov* nevű trencsénvármegyei birtokát azon kikötéssel, hogy a püspök őt halála napjáig eltartani köteles.“ S új bekezdés alatt írja tovább: „A Kotesovra vonatkozó adománylevél nevezetes azért is, mert megtudjuk belőle, hogy a nyitrai várban ekkor két templom állott. Az egyik, a régi Szent-Emmerám bazilika, a másik a Szent-András és Benedek tiszteletére emelt egyház volt.“ Sajnálatomra az okmány teljes szövege nem áll rendelkezésemre; de az idézett szavakból biztosra kell venni, hogy az az új székesegyház, melyet Meskó püspök építeni kezdett, befejezése után sz. András és Benedek tiszteletére szenteltetett, s a szentek ereklyéinek megmentett maradványai sz. Emmerám templomából az új templomba vitettek át.

Későbbi adatokból arra lehet következtetni, hogy a szentek ereklyéit nem helyezték köztisz-

¹ Monografia. 540. l., idézve O. L. D. O. 4638.

teletre a főoltárra, hanem azok számára külön mellékoltárt emeltek. Régi hagyományos feljegyzés sz. András és Benedek oltárának azt nevezi, mely későbbben Szentkereszt,¹ s jelenleg Szentkereszt és sz. Borbálya oltára alatt ismeretes, a felső templom fölépcsőzetével szemközt a szószék mellett, melynek Telegdy János kalocsai érsek, a nyitrai püspökség kormányzója, a templom északi hosszfalának áttörésével diszes kápolnaszerű alakot adott. Ezt hirdeti Telegdy cimere a boltív homlokzatán. A 15-ik században ezen oltár közelében létezett sz. Tamás apostol oltára, melyről 1413-ban Hinkó-Henrik nyitrai püspök mondja: „prope tumbam sanctorum Zorardi et Benedicti martirum“, v. i. hogy sz. Szórád és Benedek vértanúk koporsója közelében volt.² Ezen kifejezés alatt alig érthetünk mást, mint hogy ereklyéi diszes és értékes koporsóalaku szekrénybe zárva, azon az oltáron nyilvános tiszteltre voltak elhelyezve. Ország Mihály nádor 1476. jun. 16-án örök mise-alapítványt tévén a nyitrai székesegyházban, a káptalant kötelezi, hogy „sz.

¹ Telegdy János nyitrai püspök VIII. Orbán pápától 1625-ben kért és nyert privilegiumot a székesegyházi Szentkereszt oltár részére: a privilegiált oltár pedig mindig ez volt, a melyről szó van. Telegdy János püspökségének kezdetén tehát már megszűnt volt sz. András és Benedek oltára leuni, s még nem volt Szentkereszt és sz. Borbálya oltára, az utóbbit Telegdy csatolta hozzá a kápolnaszerű kiépítés után.

² Vagner J.: Adalékok sat. 28. 1.

Zorard és Benedek vértanúk oltáránál“, mely ugyan-
azon szentek templomában a nyitrai várban létez-
zik, naponta — a nagyheti utolsó három napot
kivéve — mondjon sz. miséket.¹ E kötelmet
szakadatlan folytonosságban teljesíti manapig a
nyitrai káptalan épen a kérdéses oltárnál.

Nem szenved tehát kétséget, hogy az új sz.
András és Benedek tiszteletére épített templom-
ban egy külön diszes mellékoltárt emeltek a védő
szentek számára, s hogy sz. ereklyéiket a sz. Em-
merám templomában sírhelyükből kiemelve, ünne-
pélyesen áthelyezték egy² diszes és értékes ko-
porsóban az oltáron köztiszteletre.

¹ Vagner J.: Adalékok sat. 429. l.

² A Bollandistáknál i. k. 330. l. ezen emlékezetes
szavak állanak: „Quod ad S. Zoerardum attinet, ex libro
Decretorum Hungariae regum colligitur, illius Sancti se-
pulchrum jam ab ineunte saeculo XIV. magnifice exorna-
tum fuisse: nam tomo II. Decretorum pag. 45. narratur,
quod Matthaeus Trenchiniensis, Carolo I. regi Hungariae
rebellis, misera morte interierit, postquam Nitriensem eccle-
siam, *sepulchrum divi Zoerardi, ex puro argento optime*
factum, spoliavit, et depeculatus est“. Ezek szerint már
Csák Máté ideje előtt a Szentek ereklyéi diszes és értékes
ezüst koporsóban voltak elhelyezve; a vandal kényur pedig
szenségtörő módon feldulta, kifosztotta a sírhelyet, s az
ezüst koporsót elrabolta. „Misera morte“, nyomorúságos
halállal múlt ki Csák Máté: de visszakerült-e az ezüst ko-
porsó? Vagy újat készíttettek? Tény, hogy későbbi
időben megint ezüst koporsóban voltak elhelyezve a sz.
ereklyék. Az Osztrák Magyar Monarchia V. k. 282-ik
lapján ez áll: „A felső t. i. templom... őrizi Zoe-
rard remete tetemeit, melyeknek egykori ezüst koporsóját

Példáját ritkítja sz. Emmerám templomának viszontagságos története. E templomban temettettek el sz. András hitvalló és sz. Benedek vértanu; azóta kezdik a templomot „sz. Emmerám, András és Benedek vértanuk“ templomának nevezni. Így már 1111-ben a többször idézett Kálmán király okmányában, s ennekutánna igen sokszor, még akkor is, midőn sz. Emmerám templomának csak egy része létezett már: az ily elnevezések egész sorozatát idézhetném. Ország Mihály nádor fent említett alapítólevelében 1476-ban, már csak „sz. Zorard és Benedek vértanuk“ egyházáról emlékezik meg. Lindvai Mátyás közjegyző, Zágráb egyházmegyei áldozár, 1500 évi július 8-án, Sankfalvai Antal nyitrai püspök részére a trencsénmegyei tizedre vonatkozó oklevelet állít ki tiz megnevezett kanonok, ivánkafalvi Ilméry Endre alispán és várnagy, s több nemes jelenlétében, és

Csák Máté elvitette: e koporsó Csák halála után visszakerült, de a mohácsi csata előtt pápai engedélylyel Podmaniczky Mihály kapta 10,000 forintnyi követelése fejében a megszorult királyi kincstártól. Így Lovcsányi Gyula szerző ur. Kútforrás nem lévén idézve, úgy adom, ahogy olvastam. Megjegyzem azonban, hogy Oláh Miklós 1530. évi nov. 10-én Jovius barátjához írt levelében szentségtörést emleget, s azt mondja, hogy a nyitrai püspökség betöltésének akadálya elhárult, miután az igen díszes koporsó, melyben a szentek ereklyéi voltak letéve, már a bécsi pénzverők kezében van. (Nicolai Oláh: Codex epistolaris. Budapest. 1876. 104. l.) Podmaniczky István nyitrai püspök utoljára említetik 1530. jan. 15-én, halála tehát a fenti levél keltezése előtt néhány hónappal következhetett be.

pedig a „nyitrai székesegyház nagyobb szekrestyében“. ¹ E nagyobb szekrestye, mint a későbbi feljegyzésekből kétségtelen, sz. Emmerám templomának fenmaradt része volt, úgy mint manap, fal által elrekesztve, s a mindennapi használatban lévő kisebb szekrestyétől megkülönböztetődleg, nagyobb szekrestyének elnevezve. E nagyobb szekrestyében voltak nagyobb biztonság kedvéért elhelyezve a székesegyház értékesebb szerelvényei, ott külön kamrában őriztetett a levéltár Telegdy János idejeig, még t. i. Nyitrának e tüneményes főpásztora a mostani levéltári helyiséget felépítette; s az idézett okmányból látjuk, miről a káptalani jegyzőkönyvek számtalan helyen tanuszkodnak, hogy e nagyobb szekrestyében tartotta a káptalan fontosabb hivatalos üléseit, s azért majd „a várbeli belső konszisztoriumnak“, majd „belső szekrestyének“ (1706.) nevezik.

Sz. Emmerám templomának emlékezete felcsillámlik még II. Ulászló 1515. évi oklevelében. Sankfalvy Antal nyitrai püspök u. i. budai házát alapítványul adta sz. Antal oltárának a nyitrai székesegyházban, ezt az alapítványt megerősíti a király „benső tiszteleténél fogva, melylyel sz. Emmerám vértanu iránt viseltetik, kinek dicsőséges nevére alapított a nyitrai székesegyház“. ² Ezután az oklevelekben nem igen fordul elő többé sz. Emmerám temploma: emlékezete azonban nem

¹ Vagner I.: Adalékok sat. 113. l.

² Vagner J.: Adalékok sat. 443. l.

tűnt el egészen. Templomának megmaradt része nagyobb sekrestyének átalakíttatván, lassan az isteni szolgálatra nézve használaton kívül került, s már csak sz. András és Benedek temploma említettik. Sz. Emmerám emlékezete azonban fennmaradt azon esküformában, mely az újonnan ki-nevezett kanonokok számára elő volt írva. Ezen esküforma foglaltatik azon káptalani szabályzatban, (konstitúciókban), melyet „ghimesi Forgács Ferenc“ nyitrai püspök 1602-ben megerősített, s záradéka ez: „ugy segéljen engem az Isten, a bold. Szűz Mária, a győzedelmes vértanuk *Emmerám, András és Benedek védőszenteink* és minden szentek“. A templom további sorsára vonatkozólag még a következőket említem föl.

Vid László Jézus-társaságának tagja, a tencsényi ház főnöke, rendtársának Henschen atyának megbízásából sz. András és Benedek életrajzához adatok után kutatván, 1660-ban huzamosb ideig időzött Nyitrán; mint látszik terjedelmes, mindenre kiterjedő jelentést küldött a Bollandistáknak, melyet, hogy nagyobb hitele legyen, Szász János olvasó- és Podhragyay István őr-kanonok, saját kezű aláírásaikkal, és pecsétjeik rányomásával láttak el. E jelentésben írja, hogy az időben (1660-ban) a nyitrai székesegyház sz. András és Benedek tiszteletére volt szentelve, kikről mint védőszentekről történik a megemlékezés az isteni tiszteletben. Sz. Emmerámról, írja, az isteni tiszteletben nem emlékeznek meg, habár, mint mond-

ják, sz. András és Benedek bazilikának helyén, egykoron az ő tiszteletére kápolna létezett. ¹

II. Rákóczy Ferenc mozgálmaiban a vár ismételt ostromnak volt kitéve, s a székesegyház oly nagy mérvű rongálást szenvedett, hogy a káptalan az isteni tiszteletet sokáig nem is tarthatta a felső templomban; némi helyreállítás, talán a tetőzet és boltozat kijavítása történhetett 1710-ben, mert a káptalan szept. 18-ki ülésén elhatározta a stallumok „kitisztítását“, és „még az ügy nem fog másképpen elintéztetni“, elhatározta, hogy a sz. misék sz. Borbála oltáránál fognak végeztetni. A főoltár tehát még romokban hevert. Az „ügy másképpeni elintézése“ alatt a káptalan a székesegyház teljes helyreállítását értette. Mert már 1708. szept. 12-én gróf Erdődy László Ádám nyitrai püspök „az ruinált Cathedralis Ecclesianak reparatiója“ ügyében Bécsből leiratot intézett volt a káptalanhoz. A székesegyház helyreállítása, úgy látszik, valamivel későbbben vette kezdetét, s 1720-ban már annyira haladt, hogy a felső templom diadalívének a szentély felé néző oldalára az év-

¹ Bollandisták. 1868. jul. IV. k. 327. l. Vid László jelentésében kiterjeszkedett Telegdy János érsek, a nyitrai püspökség kormányzójának építkezéseire is, a többi közt irván: „Sz. András és Benedek bazilikáját oly módon helyreállította, hogy mintegy megalapítójának nevezhető; mert a falakat nagyrészt alapjaikból építtette fel; nagymérvű és diszes tornyát egészen újonnan emeltette; nagyértékű művészi orgonát készíttetett; fényes főoltárt, szószéket, és a püspöki méltóságnak megfelelő két stallumot emelt, a tem-

számot kétszeresen tartalmazó felirást alkalmazhattak. A felírás ez:

Deo Vero VnI In essentIa, trIno In personIs, et
SanCtIs anDreae et benedICto pIe ponIt (1720.)

LaDIsLaVs ærDeöDI gLorIosVs praesVL
nIttrIae (1720.)

E felirásból arra lehetne következtetni, hogy a templom sz. András és Benedek tiszteletére szenteltetett fel. Pedig nem úgy történt.

Gróf Erdődy László püspök folyamodott a szent szertartások kongregációjához azíránt, hogy a Regenszburgban, sz. Emmerám egykori püspökségében, sz. ereklyéinek, sirjának helyén, használatos külön karima, a sz. Emmerámról szóló officium, Nyitrának és a nyitrai egyházmegyének is engedélyeztessék, minthogy sz. Emmerám a nyitrai székesegyháznak egyedüli védőszentje, s a városban és az egész egyházmegyében kiváló tisztelet-

plomi padlót márvánnyal rakatta ki“. Ez után megjegyzi a Bollandista író, hogy Telegdy egyéb építkezéseit, melyeket Vid László leirt, mivel sz. András és Benedek életére nem vonatkoznak, mellőzi. A jelentésnek ezen elhagyott része nagy érdekléssel birhat Nyitrára nézve. Azért fl. Komárik Istvánt S. J. Kalocsán felkértem, tudakozódnék a mostani Bollandistáknál P. Vid kézírata után. P. Poncelet (Bollandista) hálára kötelező készséggel kutatótt könyvtárukban, s a brüsszeli kir. könyvtárban, a kézirat nyomára azonban nem akadt. Mint írja, körülbelül 120 év előtt, t. i. a rend eltörlésekor, levéltáruk szétharácsoltatott, s későbbben csak kis részét kapták vissza egy káptalan (tongerni?) kegyéből; egy másik részét őrzi a brüsszeli kir. könyvtár.

ben részesül. A Rómában időző püspök felszólítására a káptalan 1723. jan. 8-ról, és még a nyitrai városi tanács is hasonló indokolással, folyamodtak a kért kegyelemért. A szent szertartások kongregációja a kérelem teljesítését 1723. szept. 25-én határozta el, s határozatát a pápa ugyanazon év okt. 6-án erősítette meg.¹

Ezen előzmények után a nyitrai székesegyház ismét az ősi védőszent, a sz. Emmerám temploma lett. Uglátszik ez alkalommal a gyökeres helyreállítás után a székesegyház nem szenteltetett fel, hanem csak megáldatott; mert az 1828. évi „Visitatio Canonica” szerint, nem maradt fenn emléke annak, ki által és mikor szenteltetett fel e templom, habár felszenteltnek kell tartani, miután a szentelési — „consecratio” — templom-ünnep a Pünkösd utáni utolsó-előtti vasárnapon ős időtől fogva szakadatlanul megtartatik. A főoltárt gr. Erdődy László emelte, s 1732-ben jul. 25-én a legsz. Udvozítónek szentelte, miből következtethető, hogy ugyanakkor megelőzőleg a templomot is ő áldotta meg. A székesegyház úgy amint most áll, gróf Erdődy László püspököknek a műve, kit a székesegyház és sok más templom helyreállításánál, a római szentszék és a király az által segélyeztek, hogy a pápói prépostságot, melyet mint győri kanonok birt, tovább is haszonélvezetében hagyták.

¹ Sz. Emmerám külön officiumát kiadta Fuchs Ferenc nyitrai püspök 1803-ban, mely elé az engedélyező-okmány van lenyomatva.

Tovább időztem e tárgynál mint tulajdonképeni feladatomban kívánta; de úgy hiszem, e hosszabb kitérést is szívesen veszik megjegyzéseim olvasói: hisz székesegyházunk, ősi büszkeségünk kitérésének a tárgya, melynek kimerítő története még mindig csak az óhajok között foglal helyet. De mielőtt más tárgyra térnék át, még arra akarok figyelmeztetni, hogy székesegyházunkban a főoltár-előtti boltozaton egy világosabb hely látható a festés közt, az evangéliumi oldal felé; tüzetesebben vizsgálva e helyet észre vesszük, hogy ott két főpapnak a képe van melleszttel s mellettük, mintegy előtérben s feltünőbb színezettel, egy világi zöld magyar ruhában. A főpapok közül az első kétségen kívül gróf Erdődy László, mert a vonások hasonlítanak a sekrestyében őrzött arcképéhez. Az említett világi pedig a festész, kitől származik a templom festése és díszítése; mert valamivel lejjebb, nem messze tőle e felírás olvasható: „G. A. Galliarti,“ s ezalatt kissé oldalvást: „invenit 1720.“ A püspöki chorús-kápolnában a sz. családot ábrázoló oltárképen lent baloldaltól közepe felé a jó szem ezt olvashatja: „Gottlieb Anton Galliarti,“ s alatta: „invenit 1720.“: ez volt tehát gróf Erdődy László festésze, kitől a szép és épületes templomfestés és díszítés származik.

Nyitra a mohácsi vész után.

Mielőtt a mohácsi vész után következett gyászos időre áttérnék, felemlíték oly mozzanatot Nyitra életéből, mely érdekes fényt vet a város állapotára és közigazgatási szervezetére. A város tözsomszedságában letelepedett Szent-Ferenc-rendi szerzetesek a „baráti malom“ bérletére nézve 1507-ben egyezsége léptek Molnár Gergelylyel. Az egyezséget a városi előjáróság előtt kötötték meg. Az előjáróság részletesen sorolttatik fel: Nagy Balázs bíró; *falonbelüli* esküdt-polgárok: Sztás János hegybíró, Pothizkoy Tamás, Kolcsár Mátyás, Kalmár Mátyás, Mészáros Bálint, Virágh Péter; a „*suburbium*“-ból, a kül- vagy alvárosból esküdt-polgárok: Kalmár Péter, Koppaz János, Ádám Tamás, Farkas Pál, Synka Bálint, Tóthmiklós Márton. A Szent-Ferenc-rendet mint megbízott képviselte Segesdini János tartományőr. Az egyezségről hártya-okmányt állttottak ki Nyitra város függőpecsétjével, melyből azonban már csak darabkák vannak meg.¹

¹ A nyitrai kápt. lvtára. Fasc. III. -- Vagner József prépost-kanonok úr szíves közlése.

Érdekes ez okmányban a megkülönböztetés a *falonbelüli* és a „*suburbium*“-i esküdt-polgárok közt, valamint az is, hogy a városi bíró és hegybíró a *falonbelüliek* közt fordulnak elő. A város eszerint két részből állott: az egyik rész a falon belül feküdt, t. i. a mostani felső város; a másik rész a falon kívül mint külváros jelenkezik, t. i. a jelenlegi alsó-város. Az alsó-város még mint falonkívüli van feltüntetve, miből arra lehet következtetni, hogy az alsó-város csak későbbben a török veszedelem ellen erősítettett meg falakkal és sánc-árkokkal. Az esküdtek száma az alsó-városból mutatja, hogy az polgárokból és tekintélyben már tetemesen gyarapodott. Az a körülmény pedig, hogy az egyezséget nem a káptalan színe előtt, mint szokásban volt, hanem a városi előjáróság előtt ünnepélyes módon kötötték meg, eléggé tanúsítja a városi szenátus akkori tekintélyét.

A felhozottak szerint ítélendő meg dr. Nagy József, s az ő nyomán „Nyitra közigazgatása“ írójának előadása,¹ hogy „Tököli Imre Rebellioia után“ 1684-ben felső-városi bíró volt: „Szörényi Mihály, ezen kívül felső-városi bíró nem fordul elő.“ Tulajdonképen a régmúltban Nyitra alatt a felső-várost kell érteni, s csak későbbben ment át a súlypont az alsó-városra.

Molnár Gergely 1509. körül elhalálozván, vagy eltávozván a malomból, a szerzetesek a

¹ Monografia 449. l.

malmot új szerződés mellett Molnár Péterre és János nevű fiára bízta; ezek azonban nem feleltek meg kötelezettségüknek. A szerzetesek előbb a nyitrai püspök útján iparkodtak hatni a bérlőkre, s ezek Mészáros Bálint és más megbízott érdemes férfiak előtt keresztény hitükre ígérték a feltételek betartását. De ez az ígélet meddő maradt, s azért Keleséri Gergely a maga és az egész konvent nevében Podmaniczky István nyitrai püspökhöz fordult, kérvén a nevezett molnárok eltávolítását a malomból, és az általuk okozott kár megtérítését. Az ügy 1515-ben a Szeplőtelen Fogantatás ünnepe előtti napon tárgyalatott. A püspök biráknak magához hívott négy kanonokot: Baani Vencel éneklő kanonokot, Nyitrai Balázst gradnai főesperest, Barsi Balázst püspöki helynököt és Ilméri Pált; továbbá salgói Salgoy Mihály alispánt, és érdemes — *circumspectos*, tehát polgári állásukat — Kuchár Mátyás birót, Mészáros Bálintot, Szitás Jánost, Potyzko Tamást, Szűcs — Pellifce — Benedeket, Mészáros Simont, Kathalyn Gergelyt, Kopasz Jánost, Vozatár Krizantot — Crisano —, Peryes Györgyöt, Zstipár Orbánt, Symon Egyedet, s más nyitravárosi esküdteket és polgárokat. A felek kihallgatása, és a bizonyítékok előadása folytán a püspök és az ülnökök meggyőződtek a panasz alapos voltáról, s azért a püspök Molnár Pétert és János nevű fiát a malomból való azonnali távozásra s a malom kellő tényleges átadására kötelezte; Gergely szerzetest pedig kötelezte, hogy a

malomban végzett munkáért Molnár Péternek tizennégy forintot fizessen. A megítélt összeg kifizetése, s viszont a malom átadása a nyitrai káptalan közbejöttével történt, miről a káptalan 1516-ik évi husvét utáni csütörtökön állított ki okmányt, mely az ügyet és eljárást részletesen vázolja.¹

Érdekes ez okmányban a püspök eljárása az ügy elbírálásában. De figyelemre méltó benne még az is, hogy a Szent-Ferenc-rend bold. Szűz Mária kolostora Nyitra városon kívülinek mondatik: „extra Civitatem Nitriensem“; a „baráth-malom“-ról meg az mondatik, hogy Nyitra folyón, a külváros — „suburbium“ — végén van.

Nem akadtam nyomára annak, hogy a 16-ik század előtt a jó viszony a püspök mint földesur és Nyitra város közt meg lett volna zavarva. A mohácsi veszedelem után megváltozik a helyzet: a város elégedetlen lesz, s kezdetben iparkodik szabadulni bizonyos terhes földesuri szolgálmányoktól, s amint sokszor az étvágy evés közben jön meg, későbbben már a püspöki földesuri jog alól is törekszik menekülni. Nyitra viszonyai a mohácsi veszedelem után annyira zavartak, hogy alig birunk magunknak tiszta képet alkotni a helyzetről. Podmaniczky István nyitrai püspök megkoronázta Szapolyay Jánost magyar királynak Székesfehérvárott; a püspök I. Ferdinándhoz inté-

¹ Eredeti, hártván, a nyitrai kápt. lvtárában Fasc. III. 8. — Vagner József prépost-kanonok úr szives közlése.

zett mentegetődző levelében kényszerhelyzetre hivatkozik, melyben másképp nem cselekedhetett, mit I. Ferdinand elismerve, 1527-ik évi jul. 29-én a püspököt bocsánatáról s királyi kegyelméről biztosította. Podmaniczky István püspök ugyanazon év nov. 3-án Székesfehérvárott Ferdinánd királyt, a következő napon pedig Anna királynét koronázta meg. E ténye és állásfoglalása által ellentétbe jött nemcsak Szapolyay Jánossal, hanem a nyitrai hiveivel is, kik János király pártján voltak. A város nem is késett püspöke ellen panaszt emelni Szapolyay előtt; de a remélt kegyelmes hajlandóság elmaradt: Szapolyay a panaszlevelet 1527-ben minden intézkedés nélkül egyszerűen átküldte a püspöknek. Volt-e a városnak alapos oka a panaszra földesura ellen; vagy csak a pártállás előnyeit akarta felhasználni? a panaszirat betekintése nélkül eldönteni nem lehet. Tény azonban, hogy e panaszlevél kezdete egy hosszú, a városra nézve meddő, sőt gyakran káros küzdelemnek a földesuri fenhatóság ellen.

A Monografia 600-ik lapján a város védekezésének érintése után mondatik: „Legérdekebb ezen szempontból, az 1531. táján, a püspök és a város között folytatott per, melyből kilátszik, hogy sem a püspök, sem a város nem voltak tisztában azon jogkörrel, mely őket megillette.“ A jelzett évben, sajnosan, Nyitrának nem volt püspöke, a püspökségi vagyont, úgy látszik,

a könyörtelen Török Bálint kezelte.¹ Podmaniczky István püspök u. i. még 1530-ban halt meg; s Thurzó Ferenc gróf csak 1534-ben lett választott püspök. Ha a széküresedési időben keletkezett a per, könnyen lehet megmagyarázni a tájékoztatlanságot a püspöki földesuri jogkörre nézve.

Az elégtelenség mellett mily nagymérvű tájékoztatlanságban leledzett Nyitra város az út és mód iránt az orvoslás szerzésére nézve, tanúsítja a pozsonyi kir. kamaránál megindított, és tárgyalt városi kereset, melyet Dedek Crescens Lajos úr a Monografia 601. lapján közöl. Átvesszem e részletet megjegyzéseimbe a helyzet megvilágítása végett.

„Mikor a pozsonyi kir. kamara működni kezdett s erőnek erejével az adóalap növelésére törekedett, a nyitrai surlódások hivatalos részről is kiélesedtek. A kamara, az adózás szempontjából, természetesen igen szívesen látta volna, ha a város a püspök földesúri hatalma alól szabadulni tudna s erre a városnak, úgy látszik, impulzust

¹ Tamás egri püspök 1531. május 2-áról írja Veszprémből Oláh Miklósnak, hogy Török Bálintot nem bírhatta reá Oláh birtokainak visszabocsátására; sőt hogy az ő (Tamás) sümeghi birtokait annyira kizsaratla, hogy sokan, kenyérük nem lévén, megszöktek a birtokokról. Ily módon elbánva majdnem az egész Sümeghgel, nejével, gyermekeivel, s mindenével Nyitrára távozott, Sümeghben hagyván Lengyel Jánost kapitánynak. (Nikolai Oláh: Codex epist. 128. l.)

is adott. Csak így érthető, hogy a városi polgárság a kamara előtt panaszolta be püspökét s tőle várt támogatást arra nézve, hogy kieszközölt privilegialis leveleivel, melyekről azonban az ország törvényhozása soha tudomást nem vett, a püspöki hatalom jogköréből kiesúszhasson“.

„A kamara előtt felpanaszolt sérelmek különben csak a földesúri jogok élénk védelmére mutatnak. A püspök, így hangzik lényegében a panasz, a város polgárait reakényszeríti, hogy borait a pincékbe eregessék, onnan felhúzzák és szekerekre rakják, a püspöki réten termett szénát összegyűjtsék, és önköltségükön behordják. A város vásárjövédelmét, t. i. minden szekér sótól két kósót a püspök szolgálai maguk részére hajtják be. Ha valakit a polgárok törvény útján ítéltek el s börtönbe csukták, akkor a püspök tisztjei azt tőlük elvették s vagy bebörtönözték, vagy szabadon eresztették, kényük-kedvük szerint. Ha valaki a polgárok közül gyermektelenül halt el, noha rokonai, testvérei maradtak, mégis házát és vagyonát a püspök foglalta el. Azonkívül a püspökök a maguk és a város őrizetére, nappali és éjjeli őrállásra szorították a polgárokat“.

„A kir. kamara, mintha joghatósággal felruházott birói testület lett volna, valóságos tanúvallatást tartott ezen panaszokról. A tanúvallatási jegyzőkönyv szerint az összes tanúk a város javára vallottak. Három nemes azt vallotta, hogy a város csakugyan szabad volt s 12 fegyverest tartozott kiállítani s hogy István püspök (Podma-

niczky 1505—1528. recte 1512—1530.) fenyegetésekkel, és néha elzárással szorítá őket a munkára. A megyei főjegyző azt mondta, hogy ő olvasta Lajos király szabadalom-levelét, míg Tarnóczai Főrys Mátyás szolgabíró nemcsak ezt, de V. László és I. Ferdinánd leveleit is olvasni vélte. A szolgabíró vallomása szerint I. Ferdinánd Székesfehérvár privilegiumát adományozta a városnak, jutalmul azért, mert mikor I. Ferdinánd hadai a városba jöttek sok ágyúval és egyéb szerekkel, akkor a város polgárai segítették lovaikkal és szekereikkel az ágyúkat és a hadi szereket elszállítani. Hasonlóan vallott Tormosi Chemes György, Fagyas Antal nyitrai polgár, a püspök három tormosi jobbágya és az esztergomi káptalan gerencséri és az érsek egerszeghi jobbágysai is¹.

A szives olvasó, ki előző megjegyzéseimet figyelemmel kísérte, e tanuvallomások értéke s illetőleg értéktelensége iránt nem lehet kétségben. Hivatkoznak királyokra, kik az ügygyel összefüggésbe nem hozhatók, kir. levelekre, melyek nem léteztek: a sokat vitatott privilegiális leveleket pedig bemutatni nem tudták. Ily alapon az illetékes bíróság előtt sem sikerülhetett volna a püspökök földesúri jogait megdönteni, s a város „képzelt szabad királyi voltát beigazolni”.¹ A kir. kamara illetéktelen volt az ügy eldöntésére; de azért a város még 1558-ban is a kamara pártfo-

¹ Dedek Crescens Lajos i. h. hivatkozik az Országos Lt. D. O. 334. sz.-ra.

gását kéri az ügy megvizsgálására kiküldött bizottság útján. Kedvező eredményt azonban nem ért el: a város helyzete a régi maradt. S talán némi siker esetén vederből csöbörbe került volna. Mert a kir. kamarának mindenkor, de különösen azon időben pénzre, sok pénzre volt szüksége. Szabad kir. várossá pedig csak törvényhozási uton lehetett volna előmozdítható.

A per anyagából Dedek Crescens Lajos úr azt hámozza ki, hogy Podmaniczky István püspök és másodelődje, Sánkfalvai Antal, földesúri joguknál fogva terhes szolgáltatásokat róttak a polgárookra. Dr. Nagy József¹ szerint, a ki a városi levéltárból meritett, és az ő nyomán G. Mihály János² szerint is, gróf Thurzó Ferenc — „különben sem megerősített, sem pedig felszentelt püspök“ — „volt az első (1534—1557.), ki a nyitrai alvárosi polgárok felett zsarnokoskodni kezdett;“ s felhozzák a kir. kamarai perben felsorolt terhes szolgáltatásokat mint Thurzóéktól származókat. Gr. Thurzó Ferenc mint választott nyitrai püspök szerepel, de a püspökségi javadalom, a jóságok és jövedelmek el voltak zálogosítva testvérbátyjánál, gr. Thurzó Elek kir. helytartó és országbirónál. Ez 1543. jan. 25-én meghalt; végrendeletében azonban intézkedett, hogy tisztjei, kiktől ez iránt esküt is vett, a nyitrai várat és a püspökségnek minden javait Thurzó Ferenc

¹ „Nyitra Megye Helyirása“ I. 3. füzet 109. l. .

² Nyitra közigazgatása. Monografia 448. l.

testvére kezébe adják, de csak azután, ha előbb írásbeli bevallás által beleegyezését tanúsítandja Thurzó Elek szabad végrendelkezési jogához, amint két Thurzó György is tett, mely levelek és bevallások megvannak: ha ezt a bevallást megteszi, és írást ad magáról, a nyitrai vár és a püspökség minden javai adassanak kezeihez. ¹

Gróf Thurzó Ferenc ékeskedett a püspöki címmel, a javadalmat azonban kihasználta bátyja, gr. Thurzó Elek az 1543-ban bekövetkezett haláláig: ezután, mint feltehető, a püspöki cím mellé a püspökségi javadalom kihasználása is átment Thurzó Ferenc kezébe 1557-ig, mikor hithagyó lett. Thurzóék értettek a vagyon szerzéshez, és a vagyon kihasználásához, s azért épen nem lephet meg a városi levéltárból felhozott adat, hogy ők kezdtek zsarnokoskodni a nyitrai polgárokon. Talányszerű azonban a pozsonyi kir. kamara előtt megindított tárgyalás. A kir. kamarát Pozsonyban I. Ferdinánd király 1531-ben szervezte; a kezdet nehézségeinek legyőzése után tulajdonképen csak 1535-ben kezdett rendszeresen működni, s 1540-ben Thurzó Ferenc lett a kamarának elnöke: s ime, épen ezen idő tájba esik Nyitrának perindítása a kamara előtt! Vagy talán Thurzó Elek, a püspökségi haszonélvező ellen irányult a kereset éle?

Meglepő, hogy épen azon időszakban, midőn Nyitra város terhes szolgálmányoktól, mint mond-

¹ Memoria Epp. Nitr. 326—7. ll.

ják „zsarnokoskodástól“ akart szabadulni, maga vetemedett erőszakoskodásra a káptalan jogai és javai ellen. Az 1248-ki statució alkalmával a káptalan megvédte jogait és javait, s békés használatban és birtoklásban maradt századokon át a város, mint jó szomszéd mellett: villongás, perlekedés a város és káptalan közt, tudomásom szerint nem fordult elő egészen Thurzó Ferenc idejéig. Ennek idejében, 1547-ben történt, hogy Major Tamás, városi bíró, a tanács végzése folytán, Hulya Benedek hegymesterrel, fegyveresek kíséretében, a Káptalan-útcában bort mérő Varga Mihályt erőszakosan megtámadta, s borait kifolyatta. A következő két bíró alatt, 1548-ban Halász Mihály és 1549-ben Mikus Mátyás bíró alatt, a város a káptalani rétek ellen intézett támadást; a káptalan emberei ellen erőszakoskodtak, fegyveresek által „gátolván a káptalan embereit a szénának behordásában a nyitrai rétekről“. ¹ Mind a két esetben a káptalan a királynál keresett és talált jogorvoslást: a királyi tábla megtorolta a sérelmeket, s teljes elégtételt szerzett a káptalannak.

De felvethető a kérdés, a békés jó szomszéd mikép vetemedhetett oly erőszakos kihágásra? a kérdésre alig lehet más a felelet, mint hogy a városi előjáróság és a polgárság felbujtatott olyanok által, kiknek érdekében lehetett a káptalan jogainak és javainak elkobzása, s a kik a városnak

¹ Dr. Nagy J. i. b. 109—110. ll.

védelmet is helyezhettek kilátásba. Mint ilyenek jelentkeznek a püspökségi haszonélvezőknek közegei. A város saját kárán tapasztalta, hogy a kilátásba helyezett védelem, Thurzó Ferenc és közegeinek hatalma és befolyása erőtlenné volt a magyar bíró-ság lelkiismerete és igazságérzete ellenében.

A természeti szolgalmányokat, a nyitrai polgárság elégtelenségének és panaszainak főokát Bornemisza Pál (1557—1579.) és Mossóczy Zachariás (1582—1587.) nyitrai püspökök mérsekelték. E püspökökről írja dr. Nagy József: „érdemtelen kitűnő férfiak, kik a város szabadságainak Thurzó alatti tökéletes elnyomását valamiben megszüntették”.¹ A következő század kezdetén, a szerencsétlen belháborúk, Bocskay, Bethlen idejében, állandóan nagyobb számú katonaság tanyázott a nyitrai várban; az ostromlásokra *való tekintetből gyakorta kellett nagyobb mennyiségű élelmi- és hadiszerrel ellátni a várat*: mind ez a polgárság nagy megterheltségével járt. Ha ehhez vesszük az ostromlások pusztításait, a katonaság rakoncátlan zsarolásait, a tűzvészeket, fertőző betegségeket stb. stb., megérthetjük, hogy a polgárság szenvedésének pohara a kicsordulásig megtelt. Ily válságos viszonyok közt az isteni gondviselés Nyitrának atyai vigasztalót küldött Telegdy János püspökben (1619—1644.). E fennkölt szellemű és nemes szívű püspökről mondja egyik nagynevű utódja: emlékezetét megőrzi Nyitra,

¹ Nyitra megye helyirása, 1864. I. 3. füzet, 110. l.

még csak állani fog! ¹ Ez nemcsak a püspökségre és székesegyházra, hanem vonatkozik a városra is, melynek jogállapotát, viszonyait előnyösen átalakította a város javára, önként és szabad akaratból kiállított szabadalom-levél, az úgynevezett „Conventio“ által, melyre nézve, mint már fentebb eladtam, a királyok megerősítését kieszközölte, hogy annak érvényét a jövő időkre is biztosítsa.

A szabadalom-levél kelt „a nyitrai várban lévő püspöki székhelyen 1632. évi ápril hó 2-án“. Előre bocsátja Telegdy, hogy részint némely elődei, részint a püspökségi jövedelmet kezelő tisztek, a nyitrai polgárok régi megerősített szabadságát és immunitását némely pontokban megsértették; ő tehát kegyelmességtől és atyai jóhajlamtól indítatva a nyitrai püspökség alattvalói iránt, régi szabadságaik és szabadalmaik öregbitésére és fentartására Nyitra város lakosait „a borhordók a nyitrai várba való felhuzásától, elhelyezésétől, és leeresztésétől“ felszabadítja és mentesíti; ehelyett évenként Nagyboldogasszony napján neki és utódainak 100, azaz: száz forintot lesznek kötelesek minden késedelem nélkül megfizetni. A Nyitra városhoz közel fekvő, a várhoz tartozó réteken a szénagyűjtés és behordás kötelezettsége, valamint a jégszállítás alól teljesen felmenti a polgárságot. Azonfölül a városnak átengedi a vám és vásárok jövedelmének felét, s a félévi italmérési jogot.

Sajnálatomra az egész szabadalom-levelet

¹ Memoria Epp. Nitr. 357. 1.

nem sikerült megszereznem; amit közöltem, azt részint dr. Nagy József idézett munkájából, részint a nyitrai birtokrendezési perhez csatolt részletből merítettem: úgy vélem azonban, Telegdy János püspök nemcsak a neheztelt szolgálmányok iránt intézkedett a polgárság javára, hanem a város egyéb viszonyait is előnyösen rendezte. Az említett szabadsalom-levél, s általában Telegdy intézkedései Nyitra jogállásának alapját képezték egész 1848-ig, mikor is a püspök földesuri joga megszűnt.

„Nyitra közigazgatása“ t. írója a Monografiában a városi közigazgatás mostani szervezetét tüzetesen írja le, a multra nézve azonban leginkább csak a bírák felsorolására szorítkozik, egyes epizodok közbeszövésével, úgy mint dr. Nagy József idézett munkájában, ki arra fektette a főszűlyt. Habár dr. Nagy József igen szorgalmasan forgatta a régi városi jegyzőkönyveket, még sem sikerűlt neki a város összes bíráit felkutatni és jegyzékbe foglalni. Így nem fordul nála elő „Csizmazia András Nittra szabad Várossának Feő-Birája“, ki alatt 1641. márc. 14-én nemes Vidos Miklós vérontással tetézt becsűletsértési ügye a tanács előtt, *mint választott bíróság előtt* elintéztetett. Felhozom e pert részletesen, mert betekintést enged a nyitrai életbe, s élénken világítja meg a bírói eljárást, mely a Telegdy-féle szabadsalom-levél kibocsátása után még Telegdy alatt Nyitrán divott.

Az említett főbirón kívül, az eljáró városi

tanács főemberei ezek voltak: Bakay Prym Gergely, Alvinczy Péter, Variassy János, „öregbik“ Seregh Benedek; de az ítélkezés az egész „nemes“ tanács jelenlétében történt. Az elbírálandó eset ez volt: Kolár Gergelynél megrendeltek egy szánt; a mester távollétében megjelent házan Vidos Miklós és Suskovits, s mindakettő magáénak mondta a szánt. Suskovits társaságában volt nemes Dömös István is, s ezek ketten Vidos Miklós kezéből elvették a szánt, melylyel Suskovits azonnal eltávozott. A visszamaradt Dömös Istvánt Vidos Miklós gyalázó szavakkal szidalmazta, „azután hajában, szakállában is kapott“, s midőn Dömös István hazafelé indult, „Vidos Miklós egy kerék külőt ragadván, utánna hajtotta, mely hajtással az fejét betörte“. Az ügyet a városi tanács mint választott bíróság — per arbitrativam — a fent kitett napon, a felek „kezek beadása után“ úgy döntötte el, hogy Vidos Miklós „becsületes és tisztességes személyekkel tized magával“ Dömös Istvánt „maga házánál“ kövesse meg; „az fájdalomért pedig és vérontásért tartozzék letenni fl. 20. két terminusra — Pünkösöd — és sz. Mihály napján: a ki ezeket meg nem állaná, és ezután ezen dolog véget ujitást cselekednék negyven forint maradgyon, az követséget pedig tizenött nap alatt végben vigye“.

Vidos Miklós azonban rátartós és makacs ember volt. A megkérlelő követséget nem végezte Dömös István házánál, hanem Telegdy János érsek, a nyitrai püspökség kormányzója, főispán előtt, más főemberek jelenlétében, s kérelmére

akkor Dömös István néhány forintot még el is engedett neki: de így sem fizette meg a fájdalomdíjat. Dömös István szorgalmazására tehát a tanács egyértelmű határozatából kiszállt Csizmazia András bíró, Pastory István hadnagy, Pestory Pál, Barbél György és Cseglédy Márton a határba, s Vidos Miklós 40 frtot érő, Davarcsányban Ujfalussy Gergely szomszédságában lévő földjét lefoglalva, abba Dömös Istvánt statuálták, és hasonlóképpen „ezen Nittra-feölseő szabad varasában az Vidos Miklós háza udvarának Ujfalussy Gergely urunk háza felől való hason harmadában, azt az uca kapujátul fogvást hozattában megh az istállót is által hasitván ily conditioval, hogy az megirt szántóföldet éppen, azon ház udvarának is hason harmadát, az mint megh vagyion irván, Demes (sic!) István szomszédunk — (így jelzik állandóan a feleket) — mind maga és maradékijs mind adigh birhassák — praescissis omnibus juridicis remediis — valameddigh Vidos Miklós uram, vagy maradékijs nem contentálnák az megirt negyven forint convictiorúl.“ A végrehajtás foganatosittatott 1642. marc. 29-én. Az Ujfalussy ház a felsővárosban a mostani Herkules helyén állott, s e között, megh a Rácsay, most Ronchetti ház között állott a harmadrészában lefoglalt Vidos-féle ház.¹ A házi szomszédok egyttel szomszédok voltak a határban is; a szántó-

¹ Sz. József és Nep. sz. János oltárnoksági okmánytár. Papnö. utca 7. sz.

földek s rétek jogilag kötött tartozékai voltak a házaknak: a ház birtokosa joggal birt a házhoz tartozó s elidegenített földek és rétek visszaváltására.

Nyitra közigazgatását az előadottak szerint a bíró intézte, Telegdy idejében főbírói címmel, a tanács, hegybíró, gazda vagy pénztáros, árva-gondnok, vásárbíró, hadnagy; veszély idejében választottak még egy vagy több kapitányt, azon-fölül minden városrészben hadnagyot és tizedese-
ket.¹ Előkelő állást foglalt el a városi notarius, jegyző is, ki a feltűnően csinos és folyékony írályú magyar okmányok bevezetésében ugyan oda irta a „My Csizmazia András Nittra szabad Várossának Feő-Birája“, de a záradékolásban meg nem állhatta a magasabb igények utáni törekvés-nek kifejezést adni ilyképen: „Datum in Libera, et Regia Civitte Nittriensi ex Congregatione No-stra Generali.“

Ha működésben képzeljük a városi előljá-róság elsorolt tagjait, s az alájuk rendelt többi kö-zegeket, s hozzávesszük a földesuri felebbező fő-
rumot² és a földesúrnak, s illetőleg megbízott-
jainak törvényes befolyását: megközelítő képet

¹ Nyitramegyei Szemle 1898. 32. sz.

² „Cives causas suas, in sede civili discussas, ad sedem Domini pro revisione per viam Appellationis deducunt“ püspökségi jogok és hasznok összeírása Telegdy ide-jében. Nyitravármegye 1761. márc. 2-áról tanusítja, hogy a nyitraiak ügyei a püspökségi uriszékhez, s nem a vár-megyei törvényszékhez felebbeztetnek.

nyerhetünk Nyitra város közigazgatási menetéről a 17-ik században. A kép kiegészítésére azonban még oda kell gondolnunk a céhek, céh- és atyamesterek tevékenységét a maguk körében; mely tevékenység nemcsak a mesterségek tisztességére, megbízhatóságára, hanem a céhbeliek magán és nyilvános erkölcsi életére is kiterjedett, s mindennemű rendetlenségnek akár a mesterek, akár a legények körében, erélyesen tudott véget vetni.

Vád a nyitrai püspök-főispánok ellen.

„Nyitra közigazgatása“ t. írója a Monografia 447. l. felemlíti ugyan IV. László király tényletét, melynél fogva „Nyitra városát minden, IV. Bélatól nyert jogaival és hasznaival együtt 1288-ban Pascha nyitrai püspöknek és kedves emberének adományozta“; de e tényt, és a kir. adománylevelet, talán mivel a latin eredeti rendelkezésre nem állott, érdemlegesen nem méltatta. Az adománylevél részletes és érdemleges méltatása alapján más eredményre jutott volna, mint a melynek a következőkben kifejezést ad. A fent idézett szavak után u. i. közvetlenül így folytatja: „Ettől kezdve a nyitrai püspökök, nem félbeszakadatlanul ugyan, 1777-ig egyszersmind főispánok, országgkancellárok, sőt némelyek Magyarország helytartói is voltak. Eme körülményt azért szükséges ismernünk, mert a város polgárai, épp királyi szabadalmaik tudatában, hajdani főispánjaik, mint egyuttal az ország kancellárjainak erőszakos támadásai ellen, melyeknek célja volt a várost földesuri hatalmukba keríteni, századokon át védekeztek.“ Ezek szerint a nyitrai püspökök mint főispánok és kir. kancellárok „erőszakos támadá-

sai“ hajtották volna a várost földesuri hatalmuk alá, mert — mint a t. író alább mondja — „a hatalommal szemben gyengék voltak.“ Hogy nem ily módon lettek a nyitrai püspökök Nyitra város uraivá, a szíves olvasó meggyőződhetett azokból, a miket fentebb IV. László király adományleveléről előadtam. Nyitra 40 évig volt királyi város, 1248-tól — 1288-ig, de inkább névleg, mint tényleg, mivel szabadalmait a várispán ellenében, kinek hatalma alá tartozott előbb, érvényesíteni nem tudta: s vagy ezért, vagy a fentebb felhozott többi okoknál fogva a IV. Béla király szabadalmait által célozott fellendülés és a polgárság szaporodása nem következett be: azért IV. László királyi jogát a nyitrai püspökre ruházta át, a királyi városból püspöki város lett, s pedig oly felhatalmazással, hogy a IV. Béla által a városnak adományozott földbirtokra új polgárokat telepíthessen, és azoknak szabadalmait meghatározhassa; tette ezt ugyanoly legitim királyi hatalomnál fogva, a milyennel korábban IV. Béla király intézkedett volt. A maga helyén indokoltam véleményemet, hogy a változás eredetileg és több századon át a város előnyére szolgált, s amennyiben később egyideig az ország szomorú viszonyai között, egyesek a földesuri jogot a polgárság túlságos kihasználására, a város szabadalmainak megsértésével érvényesítették, találkoztott olyan püspök, amint fentebb előadtam, ki azt a kellő mederbe terelte, s a város jogosult szabadalmait mindenkorra biztosította.

„Nyitra közigazgatása“ t. írója alább meg-

említvén, hogy Telegdy szabadság-levele után is a város polgárai még hosszú időn keresztül folytattak pert a püspökökkel, hozzáteszi: „Hogy ezekben a perekben királyi kiváltságaik legnagyobb részét elvesztették, s emellett anyagi károkat is szenvedtek, az egészen természetes, mert hisz jogaiknak érvényesítésére a hatalommal szemben gyengék voltak.“¹ Ezekben visszaadja a felfogást, mely egykoron Nyitrán közkeletű volt, s máig is egyeseknél tartja magát. A püspöki földesuri jog Nyitrán megszűnván, a peres felek helyébe lép a tárgyilagos történet, s ez az imént idézett felfogástól eltérőleg lesz kénytelen ítélni. Ha utánna nézünk a multak történetében, nem egy esetre bukkanunk, melyben a nyitrai püspökség, dacára a püspökök főispáni, kir. kancelláriai, helytartói méltóságának, pereket vesztett, mindannyiszor t. i. valahányszor a püspököket elfogult tanácsadók tévedésbe ejtették; vagy midőn az országos ügyekben székhelyüktől távol időző püspököket túlbuzgó jog- és jószágigazgatóik jogtalan perekbe bonyolították, és nekik nem egyszer sok kellemetlenséget okoztak. Ime néhány példa.

1492-ik év kezdetén Sánkfalvay Antal, pozsonyi prépost, neveztetett ki nyitrai püspöknek, ki még a római szentszék helybenhagyása előtt, téves információ alapján lefoglaltatta a Szent-Ferenc-rendiek baráti malmát. Ebből hosszadalmas per kelétkezett, a tanuvallomások 53. pontban

¹ Monografia 449. l.

soroltnak fel. A nyitramegyei törvényszék, az egybehangzó tanuvallomások alapján a malmot a jogos tulajdonosoknak visszaadatta, s midőn a püspökségi emberek ellenállottak a megyei törvényszék rendelkezésének, a királyi törvényszék elé került az ügy, mely a kolostort a malom jogos birtokába visszahelyezte.¹

Ime egy másik békésebb példa. Bajoni István nyitrai püspöknek kineveztetvén, átvizsgálta a püspökségi levéltárt, s úgy találta, hogy a Máriahegyi egyháztól nem messze, a „Nitra-Vize“-n volt a püspökségnek malomhelye; s minthogy akkoron Nyitra külvárosa alatt Nyitra vízen csak a barát-malom létezett: ezt a püspökségről jogtalanul elhódítottak vélvén, a püspökség részére lefoglaltatta. Későbbben azonban a püspökségi és a kolostori írott okmányokból, valamint teljes hitelű férfiak tanuságából meggyőződött a tévedésről, s nyomban visszaadta a malmot a Szent-Ferenc-rendnek. Nehogy pedig a jövőben hasonló tévedés előfordulhasson, 1506-ban sz. Bertalan ünnepe előtti szombaton, személyesen megjelenvén a nyitrai káptalan előtt, az ügyről bevallást tett, s azt hiteles okmányba foglaltatta.²

¹ Nyitr. kápt. lvtár. Fasc. III. Vagner József prépost kanonok úr szíves közlése.

² Memoria Epp. Nitr. 319—320. ll. A bevallás, melyben a püspök csak keresztnevéen fordul elő, tévesen tulajdoníttatik Podmaniczky Istvánnak, ki csak 1512-ben nevezetett ki nyitrai püspöknek.

Harmadik példának felhozom azt a pert, mely Bornemisza Pál erdélyi püspök, a nyitrai püspökség kormányzója, kir. helytartó, és a nyitrai káptalan közt felmerült. A püspök, mint a megyei gyűlés színe előtt maga előadta, némely gonosz és békételen emberek által tévutra vezetve, a káptalan nyitrai jogait, s több a nyitrai püspökségi birtokok szomszédságában levő birtokait lefoglaltatta. Kellemetlen per támadt ebből, mely körülbelül 12 évig elhúzódott. A püspök minden forumon keresztül elvesztette a pert, elmarasztaltatott 27784. frt. fizetésére, melynek biztosítására Csekej, Nagy-Tormos és Kis-Emőke püspökségi birtokok lefoglalása elrendeltetett. Ekkor a püspök belátván a bajt, a megye színe előtt megbélyegezve a gonosz fejbujtókat, kérte a megye közbenjárását a békés kiegyenlítésre. A megyei gyűlés pusztaszentmihályi Csúzy Benedek alispánt, és négy szolgabírókat küldött ki közbenjáróknak, kiknek sikerült is a felek békés megegyezését létrehozni. ¹

Ezen példákból láthatja „Nyitra közigazgatása“ t. írója, hogy a nyitrai püspökök főispáni, kancellári, kir. helytartói méltósága és tekintélye nem tévesztette meg a magyar bíróságokat a multban: ítéltek a püspök javára, ha igazságos alapon indított pert, s ítéltek a püspök ellen, ha, mint előadtam, gonosz tanácsadók jogtalan perbe bonyolították. Nyerhetett volna Nyitra város is pert

¹ A nyitrai kápt olvasó-kanonoki könyve.

a püspökség ellen jogos alapon: de nem nyerhetett oly pereket, melyeket IV. Béla király okmányának azon részére alapított, mely IV. László király későbbi intézkedése folytán joghatályát veszítette. A kik Nyitrát belevitték a perekbe, s ezek által a városnak „anyagi károkat“ is okoztak, természetesen, mint az már olyankor szokás, a város gyengeségét hangoztatták „a hatalommal szemben“.

„Nyitra közigazgatása“ t. írója fentidézett szavai után, hogy azért veszítették el pereiket a nyitrai polgárok, mert „a hatalommal szemben gyengék voltak“, folytatólag mondja: „de függetlenségüket még sem veszítették el egészen; elérték legalább azt, hogy nem fokozták le az urbériség kapcsolatába“, s alább: „Ezt az álláspontot igazolja még az 1763. évben hozott kir. hétszemélyes táblai ítélet is, melyből kétségtelen, hogy Nyitra alváros, mint jogi személy, területének legnagyobb részén földesuri jogokat gyakorolt; polgárai szabadok voltak, urbéri szolgálmányokat nem végeztek s területén oly urbéri telkek nem találtattak, melyek után az állam urbéri váltságot fizetett volna“. ¹ Ezekből arra lehetne következtetni, hogy az említett perek Nyitrának oly urbéri közösséggé való lefokozására irányultak, mint pl. Tormos vagy Molnos volt. Pedig nem erről volt szó. Nyitra szabadalmas püspöki város volt, s a küzdelem lényege a körül forgott, hogy a város a püspökségi földesúri jog alól akart felszabadulni. Azt a

¹ Monografia. 449. l.

pert, melyre a t. író hivatkozik a fenti idézetben, nem is a város indította meg, hanem 1755. márc. 3-án gróf Eszterházy Imre nyitrai püspök indította meg a kir. táblánál Nyitra város közönsége ellen, némely a földesuri jogra sérelmes visszaélések megszüntetése iránt; s befejezést nyert 1763. évi febr. 28-án a kir. Kurián kelt, a kir. tábla ítéletét helybenhagyó ítélettel, melyben a nyitrai püspök földesuri fenhatósága Nyitra alváros fölött végítéletileg megállapíttatott, s a kölcsönös jogok, és a város kötelességei részletesen meghatározottak. Az ítélet birói végrehajtására a kir. tábla kiküldte Szláv Pál mestert, protonotáriust, ki 1763. év augusztus 22-én Nyitrára jött, s meghívására az eljárásnál megjelentek: Terlanday János kanonok, püspöki helynök, és Bartakovics Imre, mint felperesi meghatalmazottak, a vármegye részéről Cseh Ferenc szolgabíró, és Csefalvay József esküdt, Molnár József ügyvéd és Turóczy Bálint. Továbbá a város részéről: Kelemen György főbíró, Mizdarics Bálint, Nyulassy András, Vásáry Mihály tanácsbeliek, Balla István, Nemaj János és Schreger Ferenc, a választott városi képviselő tagjai, és számos más nyitrai polgár. A birói végrehajtó a megjelentek előtt a városházán felolvasta és megmagyarázta a kuriai ítéletet, melynek alapján a püspökségnek a földesuri jogot Nyitra városára, földjeire, praediumaira, az azokkal kapcsolatos javakra, átadta oly módon, hogy a polgárok és lakók örök használata és hasznélvezete az említett földek s javaikra nézve ép-

ségben maradván, a házakat és földeket szabadon vásárolhatják és adhatják el, s a háramlott ingatlanokat szabadon vehetik birtokba; a birákat az uradalmi jelöltek közül szabadon választhatják, a polgári peresügyekben a lakók közt, vagy idegeneknek az egyes polgárok ellen ítélkezhetnek; a heti és évi vásárok bevételeinek fele, s a félévi italmérés haszna a várost illesse, mérhetnek mindennemű italt, sört is, úgy azonban, hogy a sört a püspökségi sörfőzdéből megfelelő áron tartozzanak vásárolni; az elsoroltak, valamint a Telegdy által engedélyezett mentességek — immunitások — a polgárok számára tartatván fenn:

a többiben a püspökség birtok- és földesurijoga — *directum Dominium et Ius Terrestrale* — a városra és földbirtokára megállapított s neki örök birtoklásra átadatott. A polgárok tartoznak a püspök iránt (kivált az ujonnan beiktatandó püspök szokásos kísérete által) tanusítandó tisztelet mellett, kötelmeiket pontosan teljesíteni, különösen: az évi censust a megállapított határnapra megfizetni, a hegy- és földbért, a gabona és bor kinlencedet, kivált Bite, Ravaszmány, Kövesd, Csermán, Szarkahegyről leróni, a nagyobb hidat javítani és fentartani, a nagyobb ünnepekre ajándékokat felajánlani, a püspökségi megbízott jelenlétében beszédendő vásár-jövedelem felét földesurának hűségesen kiadni, az uradalom jelöltjei közül megválasztandó bírót megerősítés végett bemutatni, a püspökségi megbízott közbejöttével a számadásokat megvizsgálni és a közterheket

kiróni, a város által elbírált felebbezett peresügyeket a püspökségi uriszékhez felterjesztteni; a részletezetteket sértetlenül megtartva, egyáltalán nem igényelhetnek és nem használhatnak oly előnyöket — beneficia — és hasznokat, melyek a földuraságot illetik.

Ezeket a városházán kihirdetvén, a prae-diumok és dűlők helyszínére ment ki a birói végrehajtó a meghívottakkal, Davarcsányba, Csehyre, Czirmon-(sic)ra, s azokat ugyanoly kijelentéssel a püspökség részére lefoglalta, s jogánál fogva annak birtokába átadta, sehol senki sem mondván ellent s nem zavarván a végrehajtást. Az eljárásról hiteles bizonyítványt állított ki, mely a püspökségi levéltárban őriztetik. (J. D. I. D. N.-F. 2. N-o 14.).

E kir. kuriai ítélet alapján a nyitrai törvényszék 1877. évi márc. 19-ki ítéletével a püspökségi felperes keresetére a nyitrai úrbéri rendezés és birtokösszesítési tagosítást megengedte, s ezt az ítéletet a kir. tábla 1877. június 24-én, és a kir. Kuria 1878. febr. 16-án hagyta helyben.

Nyitra alsóváros az 1763-ki ítélet megdöntésére kísérletet tett 1793-ik évben. A király kegyelméhez folyamodott a város, s perujító engedélyt eszközölt ki magának. Ennek alapján 1793. évi november hó 28-án Fuchs Xav. Ferenc nyitrai püspök ellen új pert indított a többi közt a Telegdy-féle egyezés érvénytelenítésére, — a pert azonban nem folytatta. A nyitrai püspökségi képviselet 1857. évi június hó 29-én a nyitrai ur-

béri törvényszéknél folyamatba tette „urbéri rendbeszedés iránti keresetügyét a nyitrai püspökségnek, mint volt földesurnak — Nyitra alváros határbeli birtokosok ellen“. Nyitra alsóváros, úgy látszik, ennek folytán 1865. évi dec. 4-én fordult kérvénynyel a törvényszékhez a végett, hogy az 1793-ban megindított, de „folyamatjában fenakadt és mind ekkoráig elintézetlenül maradt per“ újból folyamatba vétessék, de a kir. tábla 1866. évi okt. 19-ről a városi közönséget elutasította, kimondván, hogy az ilyen per tovább nem folytatható.

A rendelkezésekre állott periratokból, s illetőleg a bírósági ítéletekből egészen más eredményre jöttem, mint a milyennek „Nyitra közigazgatása“ t. írója a Monografiában kifejezést adott. Sajnálni kell, hogy a városi levéltár rendezetlen állapotban a városházi lépcsőzet alatt dohos kamrában van még mindig, mert másként bizonyosan az ott található okmányok, s ezek összevetése alapján a püspökségi okmányokkal, egészen más világításban látta volna a tárgyat, melylyel foglalkozott. A bírósági ítéletekből, és a tagosítási tárgyalások jegyzőkönyveiből, ha azokat áttanulmányozhatta volna, arra a meggyőződésre kellett volna jönnie, hogy a kimondott aránylagos költségviselés nem érintette a jogviszonyt a város és a püspökség között, hanem megkímélte a püspökséget tetemes költségektől; továbbá meggyőződött volna az okmányokból, hogy a püspökség nem minősített „egyenjogú tényezőnek“ a vá-

rossal, sem maga nem állott be „egyszerű félnek“ :
hanem tárgyalt a városi közönséggel mint volt
földesúr, s minthogy a városi közönség a püspök-
ség méltányos igényeit egyezség útján kielégítette,
a tagosítási ügy szerencsés befejezést nyert.

Szabad királyi város volt-e Nyitra?

E kérdésre nem-mel kell válaszolnunk. Királyi város volt Nyitra 1248-tól — 1288-ig, negyven évig. Mint királyi város nem birt érvényesülni a nyitrai várispán hatalmaskodása folytán. IV. László király minden királyi jogát Nyitrára, s azzal minden hasznát, a nyitrai püspökre ruházta át, a várispáni hatalom ellen védelmet a püspökből szerzett a városnak. Így lett Nyitra 1288-ban püspöki város, s az maradt 1848-ig. A mai értelemben vett szabad királyi városok a 15-ik század elején kezdtek kialakulni a törvényhatósági jogállás megszerzésével, tehát oly időben, midőn Nyitra már püspöki város volt. A szabad királyi városok Zsigmond király óta rendszeresen követeket küldtek az országgyűlésre, s az 1687. évi XVII. t.-c. következményeképp, ha a király valamely várost a szabad királyi városok privilegiumával kitüntette, de ezt törvénybe nem iktatták, be nem cikkelyezték, az birta ugyan a „szabad királyi város“ címét, törvényhatósági jogállását, de az országgyűlésre követet nem küldhetett. Ilyen város három volt: Arad, Eszék és Pécs.

Nyitra soha sem kapott meghívót az ország-

gyűlésre, soha sem küldött követet arra: nem volt tehát szabad királyi város a régi jogon. De az új jogon sem volt az, mivel ilyen csak három volt, s azok közt nem fordul elő Nyitra. Nyilvánvaló tévedés tehát az, mit „Nyitra közigazgatása“ t. írója a Monografia 449-ik lapján eme szavaival állít: „Nyitra 1873-ban szűnt meg mint szab. kir. város“, amikor t. i. az úgynevezett „Jurisdictiókkal“, a Felső-várossal, Váraljával, Káptalan- és Gyürki-utcákkal egyesült.¹ Mert ezen egyesülés előtt Nyitra rendezett tanácsú város volt, s többben élnek ma is azok közül, kik akkoron a rendezett tanácsú város képviselő-testületéhez tartoztak, — s az egyesülés után is maradt rendezett tanácsú város a mai napig.

Téved a t. író abban is, midőn a felsorolt jurisdictiókról mondja, hogy: „közülök csak a Felső-városnak volt még, az alsóvároson kívül, rendes birói hivatala“; köztudomás szerint mindegyiknek volt olyan „birói hivatala“, mint a Felső-városnak. Ime itt fekszik előttem a Káptalan-útca jegyzőkönyve 1698. febr. 26-tól — 1796 jun. 13-ig, elejétől-végeig rendszeren s magyarul vezetve, csak a keltezés és a jegyző aláírása latin. Az első bejegyzés így kezdődik: „Mi Vámos János Tekintetes Nemes Nitray Káptalon Uczajanak Birajja, s mellettem livő öreg esküttek, Závoy Pál, Petrin János, Csizmazia Péter, Molnár Istvánj, Tomik Szőcs András, Baranj Istvánj,

¹ Párúta 1886. jan. 1-től egyesítettett a várossal.

Szabo Mihalj, Iffju esküttek Ribinj András, Verboij Istvanj, adjuk tudtara mindeneknek sat. sat. Datum Nittriae die et Anno ut supra.“ A káptalan-útcái biró alá tartozott a nyitrai káptalan tulajdonát képező Barát-útca is, vagyis az az útca-rész, mely a Párútca és a régi Gyürki-útca közt feküdt a régi barátságterületen, a melynek határát a Gyürki-útca felé a mostani Uj-útca képezte. A jegyzőkönyvben 1713-tól kezdve a jegyző aláírása is jelentkezik: „Per me Michaelem Gyuraska“, 1714-ben: „Per me Stephanum Ördögh“ sat. Az 1796. utánni jegyzőkönyvek vagy elkallódtak, vagy pedig még valahol lappanguk, talán valamely volt birói vagy jegyzői családnál; mert az is, melyről szó van, szerencsés véletlen folytán jutott Zongor József, nyitrai esperes plébános úr kezébe, ki azt az egyházmegyei könyvtárnak adományozta.

„Nyitra közigazgatása“ t. írója Nyitrának szabad királyi városi előjoga mellett felhossa a többi közt azt is, hogy midőn Telegdy szabadsalom-levele „1633-ban Nyitravármegye gyűlésében felolvastatott, Nyitra város igen nemes, szabad királyi városnak ismertetett el, s mint ilyen iktattatott be a jegyzőkönyvbe“. Utánna néztem a vármegyei jegyzőkönyvben, s nem úgy találtam, ahogy állittatik. A gyűlés szokatlanul látogatott és ünnepélyes volt. Jelen voltak: Telegdy János főispán, Loszy (sic!) Imre nagyváradi püspök, Doboczky György csanádi püspök, nsgos ghemesi Forgács Péter koronaőr, s nagyon sok más úr és

nemes Nyitravármegyéből. Az okmányt könyv-alakban, lefüggő titkos peesét alatt kiállítva, ünnepélyesen bemutatták és kihirdették. A jegyző-könyv azt a benyomást teszi, hogy Telegdy ténye a szabadalom-levél kiadásával és a királyi jóváhagyás kieszközlésével, akkoron rendkívüli esemény számba ment. De arról, hogy a vármegyei gyűlés Nyitrát szabad királyi városnak ismerte volna el, s mint ilyent iktatta volna jegyzőkönyvbe, semmi sem fordul elő. A jegyző azonban szép jelzővel tünteti ki a várost, midőn a kir. megerősítő oklevélről mondja, hogy azt „Nobilissimae Civitatis Nitriensi“, v. i. „Nyitra igen nemes városának“ engedélyezték.

Mint egyszer már előadtam, Telegdy a szabadalom-levél jóváhagyását és megerősítését III. Ferdinand királytól is kieszközölte. A kir. okmány kelt Bécsben 1637. május 4-én. Ezt is kihirdették, de nem a megyei, hanem a szedrialis gyűlésen 1637. „feria 3-a proxima post Dominicam Cantate“. Erről a bejegyzés így szól: „publicatae sunt litterae Privilegiales Confirmatoriae . . . Ferdinandi 3-ii pro parte Civitatis ac totius Communitatis liberae, Regiaeque Nitriensis“; itt tehát előfordul a „szabad királyi város“ jelző: csak hogy ez nem vármegyei, s nem is törvényszéki határozat, mely csakis a kihirdetés tényére vonatkozott, hanem egyszerűen jegyzői tájékoztatlanság, hasonló ahhoz, midőn a felhozott városi ítélet bevezető soraiban Nyitra „szabad várossának“ főbirájáról van szó, s a jegyző mégis így

záradékolja az ítéletet: „Datum in Libera et Regia Civitate Nitriensi“: az egyik is, meg a másik is ugyan szorult helyzetbe került volna, ha a használt jelző törvényszerűségét kellett volna bizonyítania. Különben Nyitra a vármegyei jegyzőkönyvekben nem egyszer „oppidum = mezővárosnak“ neveztetik, miből világos, hogy a jegyzőkönyvek egyes kifejezései bizonyításra nem alkalmasak. Más elbírálás alá esnek a vármegye határozatai, vagy nyilatkozatai hivatalos okmányokban. Midőn Nyitra alsóváros adóval megrovatni szorgalmazta 1760-ban a felső-városi nemeseket, a vármegye a nemesek érdekében ismételt felterjesztéssel járult a kir. helytartóság útján a Felség elé; az 1761. június 26-ki közgyűlésben elfogadott feliratban a vármegye a többi közt mondja: „cum oppidum hoc Nitria non sit peculiū Regium ad quartū Regni statum reducibile, verum suū hucdum ab antiquo recognoscāt Dominū Terrestrem.“ A vármegye tehát a Felséghez szánt feliratban Nyitrát régtől fogva földesúr alá tartozó *mezővárosnak* mondja, mely nem sorolható a 4-ik rendhez, melyhez t. i. a szabad királyi városok tartoztak.

A régi aspirációk nem egyszer, s elég sokat ártottak Nyitrának: hagyjuk most már nyugodni.

Nyitra megelegedhetik azzal, ami volt; nincs oka történeti multját röstelleni: annak pedig sok előnyét látta, és élvezi manapig, hogy századokon át, a nyers erőszak viharaiban, püspöki védelem alatt „püspöki város“ volt!

Az 1775-ki Nyitra-városi szabályzat.

Fentebbt felsoroltam a városi közigazgatást intéző közegeket, amint azok a 16-ik és 17-ik század folyamán megemlítettnek, oly megjegyzéssel, hogy Nyitra közigazgatásáról megközelítő képet csak akkor nyerünk, ha azokat működésben képzeljük. E képnek a részletekre kiterjedő pontos rajza és élethű kiszínezése csak akkor készülhet el, ha a városi levéltár adatai rendelkezésre fognak állani. A 18-ik század városi közigazgatására nézve szerencsésebb a helyzet. Megvan a városi szabályzat, melyet 1775. nov. 3-án a püspökségi uriszek kir. intézvény folytán megalapított, s szigorú betartás végett a várossal közölt. Alkalmat szolgáltatott e szabályzat megalkotására két per, mely a nyitrai polgárok panaszaira 1774-ben az uriszekben letárgyaltatott, és a vármegyei törvényszék által fölülbiráltatva, a kir. helytartótanács elé került, mely 1775. jun. 22-ről Intimátumot intézett a vármegyéhez a városi szabályzat megalkotása ügyében. Különben az uriszek már az első per alkalmából bizonyos pontozatokat dolgozott ki a jogszolgáltatás, a közös jövedelem, a terhek és adók arányos kive-

tése, helyes kezelésére nézve, a kir. intézvény következtében azokat a pontozatokat, az Intimátumban a felterjesztett pontozatokra tett megjegyzések alapján ujonnan átdolgozta s mihez tartás végett a várossal közölte.

Ezek szerint mindenkor az év kezdetén a bíró, két tanácsstag és a városi jegyző, az uradalmi tiszt jelenlétében, eskü alatt összeírta a polgárokat, városi lakókat, és minden javaikat, s ezen összeírás alapján határozottatott meg minden egyesnek adómenntisége a dicatio, adó-kirovás, szabályai és elvei szerint.

Éppen úgy az év elején összeírta a város jövedelmeit a gazdaságból, bérletekből, korcsmák-ból sat., valamint a gazdasághoz és városi házak-hoz tartozó ingóságokat; az összeírást jegyző-könyvbe iktatták s egyuttal hiteles másolatban kiadatták a jövedelem igazolására a pénztárosnak, Perceptornak, ki a tanácsbeliek avagy polgárok előkelőbbjei közül az év kezdetén szavazattöbbséggel választatott. A jövedelem a városra kirótt adó pótlására szolgált az esetben, ha a városi adókirovetés nem nyújtott elég fedezetet; egyébként pedig a városi adósságok törlesztésére fordítottatott, s pedig első sorban a városi hitelezőket kellett kielégíteni, s azután az idegeneket. Az adóbehajtásnál, a széna, zab, fa és korcsmák kezelésénél a Perceptor segítségére kirendelték a *kültanács* tagjait, hogy a fontosabb ügyek kezelésére begyakoroltassanak. Ezek az év végével a tanács előtt elszámoltak a Perceptornak. E vi-

szonynál fogva a bíró meghagyásai, és a tanács határozatai, közvetlenül a pénztárhoz intéztettek, ki azok értelmében látta el írásbeli utasítással alantásait.

Kiadást csak a tanács írásbeli meghagyására volt szabad tenni; sürgős esetekben a bíró intézkedett a tanács utólagos jóváhagyásával. Az év leforgása után, egy évnegyedi határidő alatt köteles volt a Perceptor, és a többiek, bevételi és kiadási okmányokkal ellátott számadást beterjeszteni a tanácsnak, miről írásbeli elismervényt kapott. A számadás megvizsgálásával tizennégy napi határidő alatt megbízott két tanácsos a jegyzővel, jelen kellett lennie az uradalmi tisztnek is; a netaláni nehézmények két eredeti példányba foglalva, s a vizsgálók által aláírva, beterjesztettek a városi tanácsnak: az egyik példányt kiadták a számadóknak adandó felvilágosítás végett, a másik a városnál maradt. A kitűzött határnap után a nehézményeket, s az azokra adott felvilágosításokat és feleleteket pontonként tárgyalta a városi tanács, s írásba foglalt határozatait a bíró a számadásokkal együtt április kezdetén felülvizsgálás végett az uriszékhez terjesztette fel. A hátralékokért felelősek voltak a kezelők; kötelesek voltak azokat egy év leforgása alatt behajtani, és nyugta mellett az új Perceptornak átszolgáltatni, másképp tőlük, vagy elhanyagolás esetében a bírótól, hajtattott be az összeg végrehajtás útján is.

Az italmérés kezelői felelősek voltak a kores-

márosokért; ők vásárolták a bort az ár írásbeli igazolása mellett, s annak kimérését a tanács évnegyedes írásbeli utasítására eszközölték. Az addig divott borseprű-mérés helyett elhatározottak, hogy egy akó után 60 itcének az ára veendő fel a számadásba, általánosan elfogadott szokás szerint 4 itce hagyatván a seprűre.

Az árvák vagyonát, mindkét szülőnek elhalálása után azonnal a bíró és tanács biztos zár alá vétette; két tanácsos és a jegyző által az árvák rokonainak jelenlétében leltározattak, s a leltár egy hiteles példányát az uriszékhez terjesztette fel. Az uriszék intézkedvén a kezelésre nézve, a tanács gondnokot rendelt ki a rokonok vagy polgárok közül, s ha ilyen nem találkozott, a kezelést a bíró és tanács saját felelőssége alatt intézte évi számadás mellett.

A szabad adás-vevési jog fentartott azok számára, kik polgár- vagy lakójogot szereztek; tartozott azonban a bíró és tanács felügyelni azokra, kik a várost elhagyni készültek, vagy vagyoniilag hanyatlottak, hogy tőlük a hátrálékok jókor behajtassanak, a netaláni veszteségeket a bíró és Perceptor tartozott megfizetni.

A bíró, tanácstagok, jegyző, Perceptor és alárendeltjeik 1775-ig nem kaptak fizetést a városi pénztárból, hanem tiszteletdíj címén bizonyos közös földeket használtak, egyes koresmák és némely hetivásárok jövedelmét húzták, sat.; a kir. intézkedés folytán mind ezen hasznok, még a bíró koresmája is, 1776. évi jan. 1-től a városi jöve-

delmek közé vették fel, az illetők tiszteletdíja pedig készpénzben szabatott ki az 1776. nov. 8-ki uriszéki ülésben. És pedig:

1. A főbirónak (Iudici primario) 140 ft.
2. A pénztárosnak, mint egyúttal gazdasági intézőnek és tanácsosnak 30 szapu rozs és 100 ft.
3. 11 tanácsosnak, egyenkint 25 ft., azzal a kötelezettséggel, hogy fölváltva a tanács-ülésben részt vegyenek, a kik felmentés nélkül elmaradtak, mindannyiszor 1 ftnyi bírsággal rovattak meg. Előbb t. i. sokan, mesterség vagy gazdálkodás által akadályozva, ritkán jelentek meg a tanácsüléseken. E levonások, valamint a többi bírságok és büntetések harmada, egy tűz-rendészeti alap alakítására voltak fordítandók.

4. A városi jegyzőnek 70 ft.
5. Két vásárbirónak egyenkint 25 ft.
6. A gazdasági intéző rendelkezésére bocsátott gazdasági hajdunak 12 szapu rozs és 20 ft.

A folyósítás történt 1776. sz. György naptól kezdve, mint a mely napon a választásokat szokták megejteni. A pecsédíjak más városok és mezővárosok követett eljárása szerint kétharmadban a bírót, és egyharmadban a jegyzőt illették. A mérsékelt, s az adózók nagy megterheltetése nélkül a tanács által kiszabandó büntetések és bírságok, — egy harmadot fentartva a tűzrendészeti alap javára, — mint előbb, úgy azontúl is a bíró és tanács jövedelmét képezték. Érvényben maradtak a városi pénztárból nyugta ellenében felvehető napidíjak is azok számára, kik a tanács

határozatából városi ügyekben a város területén kívül eljárak.

A szabályzat gondoskodott a város tisztaságáról is. Elrendelte, hogy a piac és az utcák, kiválóan pedig azok, melyeken át a posta közlekedik, tisztán tartassanak; azért tavaszkor sz. György napja előtt, és őszkor sz. Lukács ünnepe után, de a közbeeső nyári időszakban is, a sár és szemét rakásokba összegyűjtve, kihordatott a legközelebbi városi földekre; az említett utcák lakói eltiltattak azon lábra kapott visszaéléstől, hogy a moslékot és trágyát az utcára kihordották, s bírság alatt kötelesek voltak az udvaron összegyűjteni a hulladékot, és a földekre kihordatni. Ezekről köteles volt gondoskodni a bíró a hadnagy — Antesignanus — és a tizedesek közbejöttével.

A tűz-rendészetre nézve a szabályzatnak a vármegyei törvényszék előtt való tárgyalása, s az erre következő kihirdetése után három hónap alatt köteles volt a város két erős szekeret, négy hosszú létrát, hat hosszú csáklyát, két tizenkét akós vasabronchos hordót, tizenkét vasabronchos vedret beszerezni, s ezeket két helyen, a piacon t. i. és a hosszú-utcában, a kutak mellett tető alatt elhelyezni, a hordókat vízzel megtöltve tartani.

Tűzveszélykor a szerelvényeket rögtön a helyszínre kellett szállítani, a tűzhöz legközelebb eső háztetőket a csáklyákkal lebontani, azután az égő háztetőt is, s a hordókból, meg a kutakból oltásra vizet hordani, s mindent elkövetni a

tűzvész elfojtására. A bíró és tanácsosok hivatalvesztés alatt tartoztak megjelenni a helyszínen, s a hadnagyok, tizedesek és más városi szolgák által az oltási munkára serkenteni, sőt keményen kényszeríteni is az embereket. Egy körmöci arany volt a jutalom azok számára, a kik a vízfordókat és a szerelvényeket legelőbb szállították a tűzhöz.

A gyakori tűzvészek miatt tilos volt azon-
túl a háztetők alá szalmát vagy szénát felrakni,
vagy a házak mellett széna és szalma kazlakat
vagy boglyákat tartani, kivéve a Czinyes-útea
lakóit, kiknek udvaraik és kertjeik a folyó felé
terjednek. A piacon és a főbb utcákban a házakat
zsindegyel vagy deszkákkal kellett fedni; a mel-
lékütcákban a szegényeknek megengedhette a ta-
nács a szalmafedeleit is, úgy azonban, hogy a szalma
nem egyszerűen, hanem agyaggal jól telített zsup-
kötegekben használtassék, mit „Anabaptista“ te-
tőnek neveznek. Ha valaki a szabályzattól eltért,
kiküldött tanácsosok megintették és letiltották a
szabálytalanságtól a tanács nevében; a makacs-
kodó törvény elé idéztetett, s 40 frtnyi büntetésre
és a szabályellenes tetőzet lebontására ítéltetett.
Az ilyen bírság-pénzeket a városi házak tetőze-
teire fordították. Ha valaki nem volt képes a
piacon vagy a főutcákban lévő házát zsindegyel
vagy deszkákkal fedni, a tanács gondjához tarto-
zott oda hatni, hogy az olyan házát szabadon
eladja tehetősebbnek, vagy ilyenekkel cseréljen. Az
uradalom pedig azontúl a polgár- vagy lakófogot

csak a fenti rendelkezés betartásának feltétele alatt adta meg.

A városi erdők egy részét november elején a bíró és tanács a földesuri képviselettel egyetértőleg, kijelölte az évi használatra, ahonnan a polgárok és lakók faszükségletüket fedezhették, s a bíró és tanács az erdőhasználatban nem korlátozhatta azokat, kik fogattal nem birván más fuvarost fogadtak fahordatásra. Az erdők irtása, a legelők felszántása tilos volt; a királyi intézvényt az erdők fentartásáról szigoruan kellett betartani, mire felügyelt a püspökségi uradalom. Épületfát azonban lehetett a ki nem jelölt erdőkből is nyerni, de a vágatási helyet és a szükséges darabszámot a tanács határozta meg.

A polgár- és lakójog megadása a kuriai ítélet alapján a földesúrhoz tartozván, a bíró azokat, kik a város kötelékébe felvétetni kívántak, az uradalomnak bejelentette, mely az engedélyt írásban adta meg; a jegyzőkönyvi beigtatásért nem volt szabad nagyobb taksát szedni egy aranyból, melynek fele a bírót és jegyzőt, a másik fele pedig a tanácsot illette. Ki a polgár- és lakójogot az előirt módon nem nyerte meg, idegennek tekintetett, a polgárok jogaival nem birt, s ingatlant nem szerezhetett a város területén.

A jogszolgáltatás gyorsítására a szabályzat rendelkezéséből a polgárok közt fenforgó ügyekben a bírónál bejelentett panaszra, keresetre, három napon belül a feleket a tanács elé idézték; a tanácsülésben legalább is a tanácsosok felének

kellett jelen lenni; a felek kihallgatása után arra törekedtek, hogy barátságos kiegyezés létesüljön; ha az nem sikerült, a felperes kéréte folytán az ügy tárgyalására két heti határnapot tűztek ki, melyen a felek érveinek és indokainak meghallgatása után kimondták az ítéletet. Minden ítélet ellen birtokon belül lehetett felebbezni az uriszékhez. Ki az uriszék ítéletének ellenállott, opponált, 40 frtnyi büntetés érte, s azonfölül az ellenállás idejétől járó haszonvétel megtérítésében marasztaltatott el. Az uriszék ítéleteit és határozatait köteles volt a városi tanács három napon belül két kiküldött tanácsos által végrehajtani, s negyed napra a kiküldött tanácsosok jelentését a tanács szokásos módon a felekkel közölte.

Ha a bíró, mint a tanács elnöke és a város kormányzója, a királyilag is helybenhagyott és megerősített szabályzat végrehajtását az uriszék figyelmeztetésének dacára is elhanyagolta, vagy a tanácsosok, s a város közös jövedelmeinek kezelői kötelmeiket kellően nem teljesítették, avagy érdekből az adózókat megkárosították, az uriszéki ügyész keresetére, akciójára az uriszék elé idéztettek, s vétkeseknek találtatván első ízben a netalán okozott kár megtérítésén fölül a hivataltól és fizetéstől felfüggesztettek; súlyosabb vagy ismételt esetekben hivataluktól megfosztattak, ép-ségben maradván felebbezési joguk a vármegyei törvényszékhez.

A szabályzatot aláírták és pecsétjeikkel megerősítették: Sellyei István uriszéki elnök, a nyit-

rai püspökség teljhatalmú praefectusa, — Závodszy
István táblabíró, — Bacskády József szolgabíró, —
Molnár István esküdt. ¹

¹ Püspöki magánlevéltár. J. D. I. D. N. Fasc. 2.
N-ro 15.

Statisztikai adatok Nyitra népesedéséről.

Befejezésül adok még három statisztikai kimutatást Nyitra népességéről. Az egyikét közölte Dedek C. Lajos úr a Monografia 602. l., a másikat merítettem a nyitrai plébánia 1732—35-ki kánoni látogatásából, s a harmadikat az 1828-ki székesegyházi Canonica Visitatioból. Az idézett helyen Dedek C. Lajos úr ezeket írja: „Az 1696-ban alsó-sztregovai Madách János és Buljovszky Dániel dicatorok által készített dicális összeírás szerint, melyben a lakók, birtokviszonyaik szerint, 4 osztályba voltak sorozva, Nyitran 29 első-, 166 másod-, 34 harmad- és 14 negyedosztályú polgári lakó volt. Ezenkívül ekkor 66 katona tartózkodott a városban, a zabori szőlőhegyen pedig 800 munkás lakott. Miután itt csak az önálló férfiak vannak felsorolva, a város összes lakossága, a szőlőmunkásokat leszámítva, 2—3 ezer között ingadozhatott.“

Feltűnő az összeírásban a szőlőhegyen lakó 800 munkás, holott későbbben az állandó lakást a szőlőhegyen tilalmazták. Nincs-e ez összefüggésben azzal, amit a városi jegyzőkönyvekből 1696. év alatt közöl dr. Nagy József többször idézett

Helyírásában így írván: „1696. *Bakos Máté* (t. i. volt bíró); jegyző: *Baranyai Márton*. Ezen évben rendelkezett a tanács a pusztán álló belső telkek eladásáról. A forradalmak alatt a város nagyrészt le volt rombolva, a városban több háztelek pusztán maradt, pázsittá vált, mint a jegyzőkönyvben olvasható; a tulajdonosok ezen telkektől, sőt azokon álló házaiktól nem voltak képesek a nagy adót fizetni. A szegénység, pénzszükség végső pusztulással fenyegetődött; belső telkek házakkal is 25—35 rhénusi forinton adatnak el.“ Ugy látszik, a lakók nagy része nem bírván házaikat fentartani, vagy a háborúk folytán romba döntött házakat felépíteni, meghúzódtak a szőlőhegyi hajlékokban, ahol talán kevesebb zaklatásnak is voltak kitéve, s esetleg a közeli erdőkben találhattak menedéket.

A nyitrai plébánián kánoni látogatást tartottak 1732-ben, és ismét 1735-ben. A hivatalos okmányba bevezették a lélekszámot is, és pedig: a felsővárosban volt 350 felnőtt és 71 gyermek; az alsóvárosban és a külön hatóságu részekben volt 2011 felnőtt és 686 gyermek, összesen tehát 3118 lélek. A gyermekek alatt később azokat értették, kik még a sz. áldozáshoz nem járultak. Az említett időben Nyitrán még csak egy plébánia volt, melyhez mint filialisok tartoztak: Párútca, Molnos, Könyök, Kajsza, Gerencsér, Darácsi, Tormos, Alsó- és Felső-Köröskény.

A harmadik statisztikai adat összefüggésben van a temetőüggyel. Nyitrának temetője kezdet-

ben sz. Jakab apostol temploma körül volt, a városház melletti téren, a hol mostan Szűz Mária szobra a kath. egyház kegyeletes szokása szerint jelzi az egykori szent helyet. E kőfallal körített temetőben, a templomon kívül, két sírbolt volt 1735-ben; az egyikbe a Kelemen, és a másikba Kovacsóczy család halottait temették ingyen mindaddig, míg e sírboltok jó karban való tartásáról a családok gondoskodtak. Volt azonban Nyitrának régi időtől fogva egy másik temetője is a sz. András dombon, sz. Mihály temploma körül, mely az 1664-ben a törököktől visszafoglalt Nyitra képen még külön jeleztetik. De már a következő században, 1735. év utáni időben, egy új temető ott volt, ahol az említett kép meg „kellemes ligetet“ tüntetett fel, a mostani Palánk-útca alatti mélyebben fekvő téren, amelyen keresztül vezettek nem régen a Török-kaputól a Párutca felé épített új utat, míg a régi 1799-ben épített út kanyarulattal délfelé megkerülte az akkor még használatban volt temetőt, melynek jelenleg az egyedüli kegyeletes jelzője a fájdalmas Szent Szűz szobra, de 1850. után is még sírhalmok és sírkeresztek voltak ott láthatók. Midőn ezen temető megtelt, 1780. körül berendeztek új temetőt a kavicsdomb déli lejtőjén; de ez is 1804-ben már elégtelennek mutatkozott; s minthogy azt a sziklás talaj miatt sem a város, sem Párutca felé tágitani nem lehetett, az előbbi temető felhagyása óta pedig még harminc év nem múlt el, s azért azt újból használni nem volt szabad: a város a

püspökhöz és püspöki helynökhöz folyamodott oly kérelemmel, hogy a temető déli oldalával párhuzamosan a párútcái határig terjedő papnöveldei szántóföldet engedné át a temető tágitására. Sokáig feleletet sem kapott a város ; de végre mégis megindultak a komoly tárgyalások. A püspöki szék üresedésben lévén, káptalani helynök volt Gyattel Antal nagyprépost, kinck lakásán 1804. dec. 2-án gyűltek össze az érdekeltek tanácskozmányra. Az elnöklő helynökön kívül megjelentek a következők : Schedy József kanonok, papnöveldei igazgató, Pongrácz János alsóvárosi plébános, Predanóczy Péter püspökségi jószágkormányzó, Cséfalvay György és Kelemen András városi tanácsosok, Pivarsik Imre és Simonovánszky János a választott városi képviselőlet megbízottjai. A tanácskozmány eredménye az volt, hogy a kényszerhelyzetre való tekintetből a papnöveldei szántóföld középső, vagyis az a része, amely közvetlenül a temető mellett feküdt, a temető bővítésére átengedettik, de a földnek többi részei, t. i. a Köröskénybe vivő úttól a temetőig és a temetőn túl a párútcái határig, továbbra is a papnövelde tulajdonában maradnak. Schedy József papnöveldei igazgató előterjesztésére a határozatba befoglaltatott az a jogfentartás, hogy az esetben, ha valaha megszűnnék ott a temető, a papnöveldei szántóföldnek a temetőre átengedett része visszaszálljon a papnöveldeire ugyanoly pénzösszeg visszafizetése mellett, amilyent a polgárok a földért a papnöveldei pénzárba befizetnek. Hasonló jogfentartás határozatba

ment a többi temetőkre nézve is, hogy t. i. azokat soha se legyen szabad eladni, vagy profán célra felhasználni.

Az átengedendő szántóföld igazságos becsértékének megállapítása céljából mindenk előtt a városi plébános, a bíró és két tanácsos jelenlétében felmértetett a föld, mely hosszában kitett $72\frac{5}{6}$ ölet, közép szélességében $34\frac{4}{6}$ ölet, négyszögölekben tehát 2524 ölet, mi szerintük megfelelt 5 pozs. mérőnyi földnek. Egy pozs. mérőnyi föld évi bérét 1 ft 30 krral számítva, az egésztől évi bér fejében 7 ft 30 krt vettek fel, minek 5% mellett 150 ftnyi tőke telet meg; figyelemmel azonban a föld növekvő értékére, a papnöveldei pénztárba fizetendő összeget 170 frtban alapították meg. Ezt az összeget lélekszám szerint vetették ki, s a bírákat kötelezték annak behajtására. Ez a gondolat, s illetőleg intézkedés érdekes statisztikai adatot tartott fenn számunkra Nyitra 1804. évi népességéről, mely kizárólag katolikus volt. A kivetés szerinti hozzájárulás ez:

1. Nyitra-alsóváros 2168 lélekszám után fizetett: 108 frt 24 krt.

2. Nyitra-Káptalan- és Barát-útca 535 lélekszám után fizetett: 26 frt 45 krt.

3. Nyitra-Gyürki-útca 167 lélekszám után fizetett: 8 frt 21 kr.

4. Nyitra-Vikarius-útca 71 lélekszám után fizetett: 3 frt 33 kr.

5. Nyitra Uj-útca ¹ 65 lélekszám után fizetett 3 frt 3 krt.

6. Nyitra-Váralja és Híd-útca 279 lélekszám után fizetett: 13 frt 57 krt.

7. Nyitra-felsőváros nem nemesek 147 lélekszáma után fizetett: 7 frt 21 krt. Összesen 3432 lélekszám, mint látszik általán a nemeseken kívül.

A készpénzfizetésen kívül minden városrész aránylagos fuvarral és kézi-munkával volt köteles hozzájárulni a temető berendezéséhez és fentartásához. A felsővárosi nem nemes házbirtokosoktól és szellemektől, széküresedés lévén, a püspökségi kamerális jószágigazgató hajtott be fejenként 3 krt, a nemesekhez maga a plébános küldetett kíséreléjeik után beszédni a járandóságot, a kanonoki szolgák után uraik fizették be az illetményt.

A temetői terület idő folytán újra elégtelennek bizonyult. Megindultak az új tárgyalások, s ezek során Kluch József püspök 1820. febr. 27-én Mocsonokon kelt elhatározásával megengedte, hogy a papnöveldei szántóföldből további 3 pozs. mérőnyi terület engedtesse át a temető tágitására az előbbi feltételek mellett. ²

Ezzel befejezem megjegyzéseimet azon óhajtással, hogy Nyitra mielőbb szakavatott történetirójára találjon.

¹ Ez az útca keletkezett 1781-ben, midőn a káptalan kertjét házhelyekre engedte át. Jelenleg 17 ház után fizetnek egyenkint 4 frt 20 kr. telekbért; 1804-ben 12 ház volt felépítve.

² 1828. évi Canonica Visitatio, III. 220. l. A papnöveldei levéltárban van a városi térítvény a jogfentartásról.

Tartalom.

	Lap
Előszó.	
Nyitra IV. Béla előtt	5
A passzaui hittérítés Nyitrán	9
Az ősi zaborhegyi zárda	13
A nyitrai sz. Emerám-templom	23
A „vendégek” Nyitrán	38
Nyitra IV. Béla alatt	44
Nyitra mint püspöki város	51
A sz. Emerám-templom átalakítva	64
Nyitra a mohácsi vész után	78
Vád a nyitrai püspök-főispánok ellen	96
Szabad királyi város volt-e Nyitra?	107
Az 1775-ki Nyitra-városi szabályzat	112
Statisztikai adatok Nyitra népesedéséről	122